

Argitxu Noblia Richardi elkarrizketa

Amagoia Gurrutxaga Uranga

Kazetaria

Mediku zituen guraso biak, Felix eta Raymonde. Kanboko Noblia txokolategileen leinukoa zuen aita. Afrikara lotu du horrek, neurri handi batean, Afrikan bizi izan baitzitzaion aita 52 urtez; baita han hil ere. Ama aldeko Richard familiak, berriz, euskaldun hizkuntzara eta ohituretara lotu zuen. Baita umeak euskaraz hazteko nahira ere.

Afrikan sortu zuten Argitxu Noblia Richard, 1941eko urtarrilean traizioagatik aitari ezarria zioten heriotza zigorra indargabetu berritan. II. Mundu Gerla betea zen; Europako zati bat eta Ipar Euskal Herria bera nazien botapean zeuden, baita Afrikako parteak ere, eta Raymonde Richardek Angeluko *Loreduna* etxera etortzea erabaki zuen, Felix senarra Aljerian utzita. Bere lehen haurraz erditu behar zuen. Hala

jaio zen elkarrizketa honetako protagonista, 1942ko apirilaren 3an. Aitonak, Odon Richardek, egin zizkion sorgin lanak.

Zortzi haurrideren artean nagusia, osagile sagari lotu zitzaion bera. Hala hasi zen euskaldunon historiara Seaskaren sortzaile tituluaz pasatuko den emakumearen ibilbidea. Ibilbide horretan, Embata euskal ikasle mugimendurekin egin zuen bat Bordelen, medikuntza ikasketak burutu bitartean. 1960ko irailean, *Embata* aldizkaria sortu zuten elkarre horretako zenbait kidek; baina, desadostasunak tarteko, *Embata* izeneko beste bat jaio zen 1961eko otsailean. Euskal Gazte Ikasleen Alkartasunaren *Egia* aldizkaria ere bultzatu zuten Nobliak.

1963ko Aberri Egunean, Itsasun, Enbata mugimendu politiko bihurtu zuten, eta mugimendu horren lehen idatzietan ageri da elkarrizketatuaren izena. Itsasun publiko egin zuten sorrera agirian, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoa batu zituen eta euskarak estatutu propioa izango zuen departamendu baten sorrera aldarrikatzen zuen Enbatak, lehen urrats gisa. Bigarren etapa batean, Europa Batuaren baitan, Europako gainerako entitateekin federatuko litzatekeen erregio baten sorrera zuen helburu. Politikoki, administratiboki eta kulturalki autonomia litzatekeen zazpi herrialdeko erregioaz mintzo ziren Enbatakoak. Eta mugimendu horren hautagai gisa lehiatu zen Argitxu Noblia 1967ko martxoan, Frantziako hauteskunde orokorretan. Mixel Burukoa, Kristiane Etxaluz eta Jakes Abeberrirekin batera aurkeztu ere. Ordurako, medikuntza ikasketak bukatuta eta lanari lotua zen. Baita Lazaro Arandiarekin ezkondua eta lehen semeaz erditua ere.

Seaskaren lehen lehendakaria bihurtu zen 1969an, eta 1975era bitartean bete zuen ardura hori. Bigarren senararekin, Manex Goienetxerekin, azken urte horretan ezkondu zen. Hamar urte egin zituzten ezkondata.

Elkar argialetxearen, Gure Irratia bultzatu zuen Entzun Ikus elkartearen, Sokoia enpresaren eta GFAM Lurra laborari elkartearen hastapenetan ere parte hartu zuen Nobliak, besteak beste. Anestesista, landa eremuko eta gizarte

segurantzako mediku karrera utzi gabe, beti ere. 1989an, Henri Grenet auzapezaren –Pirinio Atlantikoetako Kontseilu Orokorreko lehendakaria ere bazen– zerrendetan sartu zen Baionako Kontseilura. Traiziotzat hartu zuen euskal abertzale ugari. 1995ean utzi zuen kargu hori Nobliak. 1997an, EAJ Eusko Alderdi Jeltzalearekin aurkeztu zen Frantziako Biltzar Nazionalerako bozetan. Bakea Bai elkartea sortu zuen 2000 urtean. EAJren Ipar Buru Batzako lehendakari bihurtu zen 2008an; 2009ko ekainera arte iraun zuen kargu horretan. EA Eusko Alkartasunako kidea da 2012tik.

Bi aldiz ezkondua eta bi aldiz bereizia, sei seme ukan zituen. Haietako batek, Ortzik, bere buruaz beste egin zuen 1995ean. Hil artean karriatuko duen mina du horixe.

Zuen amak bere gurasoengandik jaso zuen Angeluko *Loreduna* etxea, ezkon-opari. Bertan jaio zinen, eta amaren aita medikuak lagundu zizun jaiotzen. Ez zen halako lanetan aritutako lehena zuen amaren sendian. Urte asko lehenago ere, beste sorgin bat bazen familian.

Bai, XVIII. mendekoa zen hura. Marie Bayle zen sortu zelarrik, eta, ezkondu ondoan, Marie Moulia. Baionan bizi zen Frantziako Iraultza denboran. Sorgina zen. Emagin erraten diozue zuek. Baionako Merkataritza Ganbera sortu zutelarik, haren senarra bertako idazkari izan zen.

Gero, jakina da aldaketak egon zirela. Gizonek hartu zuten jaiotzen gaineko ardura. Gaur egun nagusi den botere banaketaren oinarrietako bat izan da hori, eta osasunaren gainekoak botere oso inportanteak ziren lehen, eta baita orain ere. Beti izan da horrela. Medikua izan da beti izan da luzea.

Aita ere, Felix Noblia, medikua zenuen, abizena txokolategintzarekin lotua den arren.

Medikuntza bukatu zuenean, soldadutzara eraman zuten Afrikara, kolonietara. Orduko lan gehiena zen soldaduei kontrolak egitea Europara etortzeko. Aitaren sendiak, gainera, txokolatea egiten zuen Kanbon, eta aita hor ohartu zen bazela lotura Afrikaren eta kakaoaren artean. Medikuntzak ez zuen eten aitaren txokolategintzarako lotura, ez. Horri begira ere bazen beti, eta Afrikan gelditu zen. 52 urtez gelditu ere. Han da oraindik. Han ehortzi genuen.

Noiztik dator nobliatarren txokolategile ibilbidea?

XVIII. mendean, Heletatik etorri da nobliatar bat Kanbora, txokolate lanak egitera. Ez dakit nondik agertu diren Heletara nobliatarrak –gure arbola guztia egin zuen amak; adar hori bertatik hasten da–. Garai hartan etorri zen txokolatearen bolada Baiona ingurura, Nafarroatik barrena. Orduetik, txokolatezkoa da gure arbolaren adar hori.

Juduekin lotu izan da sarri Baionako txokolategintza. Zuzena al da hori?

Ez. Kondaira da. Egia da juduak beti zirela merkataritzan, eta merkatu horretan ere sartu zirela, baina ez dute haiek ekarri kakaoa. Ameriketatik heldu zen.

Zu, berriz, Afrikatik.

Bai. Bamako hirian egin omen naute.

Frantses kolonietan, Alemaniak Frantzia okupatua zuen II. Mundu Gerra betean.

Bai. Gerra kolonietaraino heldu zen, eta aita hiltzera kondenatua zen Bamakon, traizioarengatik. Boli Koston egiten zuen mediku lana aitak, orain Ghana deitzen denaren mugatik 20 kilometrorra –Urre Kosta zen denbora hartan, eta ingeles menpe zegoen–. Gurasoak ezkondu zirelarik, Afrikako zoko hartara joatea deliberatu zuten, eta, egiteko deus guti zegoenez, gure amak irratia pizten zuen. Ingelese bazekien, eta, 20 kilometrorra zegoena ingeles menpekoa zenez, ingelesezko irrati katea entzuten zuen. Aitak ez zekien ingelesez, baina, espioi

«XVIII. mendean, Heletatik etorri da nobliatar bat Kanbora, txokolate lanak egitera. Ez dakit nondik agertu diren Heletara nobliatarrak. Orduetik, txokolatezkoa da gure arbolaren adar hori»

bat zela-eta, salaketak izan ziren. Salatzaileek ez zuten pentsatzen ahal emazte batek ingeles irratia entzun zezakeenik, eta aita jo zuten entzule. Hortik etorri zen hura hiltzera kondenatu arteko afera. Hala, Bamakora eraman zuten, ingeles ofizialeekin. Han, Gursekoaren gisako kontzentrazio eremu batera eraman zuten.

Eta ama?

Berak egindako gauzengatik senarra zigortua izaki, errua sentitu zuen. Eta senarra nahi zuen salbatu. Hala joan zen orduko gobernadorearen ikustera, Dakarrera.

Eta salbatu zuen.

Bai. Orain bezala, zerekin uste duzu salbatu zuela?

Zerekin?

Edo diruarekin, edo sexuarekin. Nik hala uste dut. Denbora guztietako istorioa da. Orduan, joan da ama Dakarrera gobernadorearen ikustera, eta izan da epai aldaketa bat: Boli Kostara berriz sartzeko debekua, desterrua, ezarri diote aitari. Hala, Bamakon egon dira pixka bat gurasoak. Egin naute hor, eta Boli Kostako iparraldera joan dira. Han ez zen ez telefonorik, ez ezer. Astoz, kamioiz, ahal zenarekin, joan ziren. Tombuktu eta basamortua zeharkatu, eta Aljeriaraino. Aita bertan egon zen, Blidaren ondoan, Tafrenteko eihoretan, errotetan. Amak, berriz, bidean segitu zuen, eta bere lehen haurra hemen ukan zuen, Angelun, Loreduna etxean.

LOREDUNA-KOAK

Zerori zinen lehen haur hori. Senarra milaka kilometrora zuela erditu zen ama zutaz.

Bai. Aita Aljerian gelditu zen, gerra zelako hemen, eta soberra konplikaturik zelako dena. Atlantikoko Harresia eta dena

manatzen zuten naziek hemendik; kostalde honetan ezarri zuten beren kuartel nagusia. Normala zen aita ez egotea. Gerla denboran egon zen hona etorri gabe. Gero etorri zen, baina zortzi haur ukan zituzten, eta ez zen sekula hor.

Berriki begiratu ditudalarik, aita ez da ageri nire lehen ezkontza argazkietan. Ama hor zen. Eta haurrideak: Patxi, Agnes, Kattalin, Laurent, Marianne, Maialen eta Veronica. Baita nire aita pontekoa ere: Philippe Maurin, Frantziako aire armadako ofiziala. Lazaroren gurasoak ere ageri dira; eta haren arreba Mari Kruz –Jesus senarrarekin– eta bi anaiak, Jose Mari eta Patxi. Eta horien denen ondoan, lagunak: Jakkes Abeberri, Ibon Fresnedo, Iñaki Urtizberrea, Oldarrako zuzendari eta dantzari Koldo Zabala, Ximun Haran, Ana Mari Iturralde... Gure ezkontzan ziren horiek denak, baina aita ez. Sekula ez da izan ez bataioetan, ez ezkontzetan, ez inon. Amaren aita, baina, hor zen. Beti. Odon Richard zuen izena. Neraceko [Akitania] herri batean sortua zen. Baionako ospitalean egiten zuen mediku lana, hurrei buruz.

Lan horretan ari zela sortu omen zitzaion euskaldun jendearekiko lilura aitonari.

Bai. Hor ohartu zen jendeak –barnealdekoak, batez ere– ez zuela frantsesez errazki egiten; jendea ez zela eskolatua; frantsesa ikastera bortxatuak izan zirela; eta gizonak gerlara joaten zirelarik bakarrik hasten zirela ikasten, soldadutzaren bitartez.

Baionako Euskal Museoaren sortzaileetarikoa izan zen aita-txi, eta euskal arrazaren inguruko lanak eta hitzaldiak eman zituen. Garai hartan, *arraza* hitza eta kontzeptua Europa osoan erabiltzen ziren. Odon Richard hiritarra eta laikoa zen.

Arrazaren kontzeptuarekin aritu ziren alemanak ere okupazio garaian.

Bai. Arraza arioaren zama gogoan egin zuen amak gure arbola genealogikoa, uste dut. Badakizu: erakutsi behar zen ez zela judurik gure familietan. Bereziki, txokolategintzarekin

lotura genuelako, eta denek erraten zutelako hura juduen lanbidea zela. Gerla bukatu aurretik hasi zuen arbola amak, eta pixkanaka-pixkanaka joan zen osatuz.

Etxean bertan bazenuten arraza arioaren inperioaren aldeko aleman ofiziale bat, euskalduna bera.

Gure etxea aduana izana zen. Talaia ezin hobea zen kontrabandoa-eta kontrolatzeko. Noski, horregatik ere etorriko zen gure etxera, Loredunara, gizon hura. Dena lotua zen. Toki batzuk ezarri zituzten Angelun, eritasunekin zetorren

«Alemanek ere euskara ikasten bazuten, interesa izango zuela erabaki zuen nire amak, eta hala hasi zen ikasten. Irakasle bat atzeman zuen euskararen ikasteko. Filipe Oihanburu»

jendearen kontrolatzeko. Tuberkulosia lehendik ere ederki lekutua zen hemen, baina kolera eta halakoak ez ziren ohikoak ordura arte. Nire etxetik nahiko hurbil, bazen toki bat eria zen jendeak berrogeialdia pasatzeko.

Gure etxean zen komandante alemanak –Karl izena zuen– euskaraz bazekien, bai. Heidelbergeko unibertsitatean

ikasarazi zioten, hemen egoteko eta muga zaintzeko, hobe-kiago moldatzeko. Dena kalkulatu zen.

Zuen ama aleman haren bitartez hasi omen zen euskara balioan hartzen.

Bai. Alemanek ere ikasten bazuten, interesa izango zuela erabaki zuen, eta hala hasi zen euskara ikasten. Baita alemana ikasten ere!

Zenbat urte zituen?

Amak? 25-26 urte izanen zituen gerla denboran, 1944-1945ean. Irakasle bat atzeman zuen euskararen ikasteko. Filipe Oihanburu. Dantzaria zen. Hura ere ni bezalakoa da, istorio anitz kontatzen ditu. Filipe Parisera joan zen arte, tarte

batean, harekin ikasi zuen amak. Hark ez zeukan dirurik, eta pentsatzen dut amak ordaindu egingo ziola.

Ama ez zenuten emakume arrunta. Lehen esan duzu ingelesez bazekiela, senarrak ez bezala.

Eskolan ikasi zuen ingelesa. Ez zen edozein emakume, ez. Ez zen serora bat, moja bat. Medikuntza ere ikasi zuen, aizu! Parisen. Beste gauza asko ere ikasi zuen han. Modernoa zen ama, erabat, irekia gauza anitzentzat. Beti lehena zen boza emateko. Ni haur nintzelarik harekin joana naiz boza ematera. Ikas nezan eramaten ninduen.

Garai hartan ezohikoa zen emazte batek goi mailako ikasketak izatea.

Hala zen, bai. Gogoan dut ama ez zela jendearekin ateratzen. Gu etxean ginen, eta etxea aparte zen. Auzo bakarra moja kolegioa zen. Hara bidali gintuen bere haur guztiak. Baina beti bazen keinu bat, desberdintasunaren erakusteko. Mojen eskolan bazen euskaldun asko. Amak galdegin zuen euskarazko kantzak ikas nitzan. Moja haiei ikasitako elizako kantzak izan ziren euskarazko nire lehen eskola. Mehaineko eta Aldudeko moja birekin, batez ere. Hala, alde guzietatik hartu dut pixka bat euskara mailan.

Afrikan zen aitari, astero, gutun bat euskaraz idazteko gauza izan zinen arte. Zenbat urterekin?

Eskolan nintzelarik. Ariketa gisa zen hura: orrialde erdi bat euskaraz. Amarekin idazten genuen, etxean. Aitak ere euskaraz erantzuten zigun.

Lehen euskal kantzak, baina, etxean bertan zinelarik entzun omen zenituen, zaintzaile euskaldun baten bitartez.

Bai. Hunkitua izan naiz sail batzuetan. Denetarik zen etxean. Gaskoia ere ikasi nuen. Amaren laguntzaile lehenetarik batek -nire eta haurrideen zaintzeko-, Margaita Boueytesek,

gaskoiez egiten zuen. Gure etxean nehor ez zen bortxatua mintzaira jakin batean hitz egitera.

Hizkuntza asko entzunez hazi zinen, beraz.

Nik etxean frantsesa, alemana, gaskoina eta euskara entzun ditut, denak lotuak. Ez ginen bortxatuak sail batean egoteko. Hortik da, ene ustez, nire berezitasun gehiena. Beti-beti aldakorra nintzen. Medikua eri baten aitzinean bezala: beti daude keinu eta egoera berriak. Askotan dira lehen pentsatzen ez zenituen gauzak. Beti-beti-beti ez zara egoten ahal ildo batean. Ezin da, ene ustez. Aldaketetarako prest izan behar da, gauzen egiteko. Geroari buruz begiratzuz, pentsatzeko modu hori inportantea da. Bestenaz, egoten baldin bazara gauza batean, ez zara ateratzen ahal, eta indar gehiena galtzen duzu hor egoteko. Gero, bakoitzak badu bere ikusmoldea, eta

horregatik heldu da ere nire postura erlijioaren aurrean.

«Beti-beti-beti ez zara egoten ahal ildo batean.

Ezin da, ene ustez.

Aldaketetarako prest izan behar da, gauzen egiteko. Geroari buruz begiratzuz, pentsatzeko modu hori inportantea da»

Zein da postura hori?

Ez nuen sobera sinesten. Ez nuen ulertzen zerendako ziren hainbeste erlijio hemen bertan. Katolikoak, protestanteak, juduak baziren, monoteistak denak; eta denek ezin zuten arrazoia ukan. Eta gero, ikasketak egiten dituzu, eta erlijiook aski berriak direla ikasten duzu. Duela 400.000 urte

baziren gizon eta emakumeak, eta halakorik gabe segitu dute. Eta ikusten dudalarik orain gerlak egiten dituztela horien izenean, ezin dut onartu.

Etxean ere, erlijio bat baino gehiago zenituzten?

Ene familian baziren protestanteak. Aitatxi Odon ere halaxe zen. Tira, ez zuen sinesten, baina etxean bazituen ildo

horretako liburu zenbait. Emaztea –Madeleine–, berriz, katolikoa zuen, eta elizara joaten zen harekin. Amona laguntzen zuen autoz elizara joateko, baina biblia protestantea eramaten zuen, denek ikus zezaten ez zela haietarra. Arrunt bitxia zen aitatxi. Gabon kantak biziki maite zituen.

Hizkuntza eta erlijio ezberdinak bai zuen etxean, baina ogibide bat nagusi: medikuntza. Zeu ere sartu zinen arrastot horretan. Zeure erabakia izan al zen?

15 urterekin egin nuen hautua, baina segitu nuen etxeko soka. Pentsatzen dut nahi nuela lehenik etxetik kanpo joatea. Horretarako, edozein bide hartzen ahal zen, baina nik munduko istorioak ez nekizkien, eta familiakoek eginikoa egin nuen.

Etxetik alde egin nahi zenuela diozu. Zortzi senideetan nagusia zinen. Zenbaitetan, gogorra gertatuko zitzaizun hori.

Erantzukizun gehiago bagenuen zaharrenek ondokoek baino, jeloskeria anitz sorrarazten delako. Ni Patxi anaiarekin borrokatzen nintzen, astean bizpahiru aldiz-edo. Bata bestearen aurka, 14-15 urtera arte. Bost bat urterekin-edo, ohe handi baten gainean ezartzen ginen, eta borrokaren ondorioz ohetik erortzen zenak galdu egiten zuen. Ohe hura ring bat zen. Ez zen sokarik, baina horixe zen. Usaia bagenuen.

Ondoko haurrideekin ez dut halako oroitzapenik. Patxi anaiarekin bakarrik. Nahiko lotuak ginen bata besteari. Eta beti borrokan. Ni ere azkartu nintzen borroka haietan. Ez nuen onartzen berak edukitzea eskubide guztiak mutikoa zelakotz. Nire burutik urrun zen hori. Nik nire eskubideak banituen, besteek bezala; horregatik borrokatzen ginen. Gogoratzen dut behin nire gibeletik hasi zela korrika, etxe barruan, eta, beirazko ate bat pasatzean, atea itxi nuela eta, ikusi ez zuenez, besoarekin apurtu zuela beira. Zauri ederra egin zuen! Beste behin, bizikletan nire atzetik zetorrela, erori eta ireki zuen izterrondoa. Beste batean, frontoi gainean ginen baloi batekin. Ez dakit zer gertatu zen, eta baloi gainetik ere erori zen. Konorterik gabe geratu zen tarte luzez. Ez zen samurra izan.

BORDELEKOAK

Loredunari, Patxi anaiari eta gainerako guztiei agur esan zenien Bordelera joan zinenean. Liberazioa izan al zen?

Aldaketa handia. Baxoa pasatu nuen hemen, eta joan nintzen hara. 15 urterekin. Lehen urtean euskaldun batzuk ezagutu nituen: Kristiane Etxaluz eta beste. Mojen ostatu batera bidali ninduten, baina, eta hastapen hartan ez nintzen gehiegi nahastu haiekin. Bertigoa ere banuen. Pixkanaka-pixkanaka, segitu ditut hango euskaldun ikasleak. Bazen apez bat, ikasle haiengan kontrola atxiki nahi zuen pixka bat. Hazpandarra zen: Joseph Zabalo. Egun batez, bi baigorriarrekin ikusi nauean, erran dit lagundu behar ditudala besteak bide zuzenean egoteko. Ikasle haiek fama txarra bazuten, izan ere: pipatzen zutela, neskekin joaten zirela eta beste. Ez zitzaidan batere gustatu apezaren kontu hori.

Han ere haurride nagusiaren rola jokarazi nahi zizulako?

Bai! Eta kexatu naiz. Apez hark ez zuen ulertu batere nire kexa, baina nik ez nuen konfiantzarik harekin.

Hurrengo urtean, moja etxea utzi zenuen.

Bai. Kristiane Etxaluz eta biok etxe berean bizi izan ginen. Lagunak ginen. Medikuntza ikasketak bigarren urtean utzi zituen hark, baina, eta gure bideak bereizi egin ziren. 1967an, hala ere, Frantziako hauteskunde orokorretara aurkeztu ginen biok, Enbataren hautagai. Kristiane, itsasaldeko eremuan, Jakes Abeberrirekin; ni, Baionatik, Mixel Burukoarekin.

Hori aurrerago zen. Itzul gaitezen Bordelera. Euskal ikasle asko al zineten han?

Bai. Berrehunen bat baginen unibertsitate hartan. Ni baino lehenago hasi ziren han euskal ikasle elkarte bat egiten-eta, Ximun Haran eta beste. 1953an sortu zuten Embata. Bazkari edo afari batzuk antolatzen zituzten, bizpahiru erromeria

bai ikasturtean zehar, eta ezagutzen genuen elkar. Geu ere sartu ginen hor.

Embatan, *m*-rekin.

Bai, *m*-rekin. Aipatu Ximun Haran, Jakes Abeberri, Mixel Labegerie, Jean Fagoaga eta beste ziren horren sustatzai-leak. Ni baino hamar bat urte nagusiagoak ziren. Bordelen zuten indarra batez ere; Parisen geroago indartu zen, beste apez batekin. Ezaguna da hori.

«Bordelen, helburua zen ikasketak egitea. Batzuek erraten zuten senar baten xerka heldu zirela unibertsitatera. Norbait izateko senarra behar izatea ez nuen ulertzen»

Nor zen, bada, Parisko hori?

Xarriton. Piarres Xarriton. Hark muntatu zuen Parisko Euskal Etxea.

Neska asko al zineten Bordeleko unibertsitate giro hartan?

Ez. Ni bezala, ‘familia on’ batzuetatik ateratako neska zenbait baziren: Kristiane Etxaluz bera, Mixu Mendi eta beste. Bakoitzak ahal zuen bezala egiten zuen. Ez genuen loturarik emakumeen izenean. Helburua zen ikasketak egitea. Batzuek erraten zuten senar baten xerka heldu zirela unibertsitatera. Norbait izateko senarra behar izatea ez nuen ulertzen. Onartzen nuen besterentzat, baina ez niretzat.

Zure abizena ere ez duzu sekula galdu.

Ez. Behartu nautenetan ezarri dut senarraren abizena, bes-tenaz ez.

Euskaraz egiten al zenuten Bordelen?

Hastapenetan, kantuan bakarrik egiten genuen euskaraz. Bordelen nintzelarik, kanta guztiak tradizionalak ziren, erlijiotik atereak asko. Gero etorri zen kantu berria, Labegerierekin-eta.

ENBATAKOAK

Embata elkarreak, halako batean, izen bereko aldizkaria argitaratzeari ekin zion. Nola izan zen hori?

Biltzar bat egin genuen 1960an, lehengo eta orduko Bordeleko ikasleen biltzeko. 30 bat pertsona egon ginen bazkari hartan, bi belaunaldi-edo bai. Ximun Haran, Mixel Laberie, Jakes Abeberri, Mixel Burukoa, Jean Fagoaga... Ez ginen gazte-gazteak. Aldizkari baten egitea erabaki zen hor, *Embata* izenarekin.

Trailean irten zen lehen zenbakia.

Bai, eta Bordelen ikasle zeudenak ikusi zutelarik zer idatzia zen han, ez zitzaie gustatu. Pentsatzen zutelako politika mailan sartzan zirela. Eta ez zuten nahi, bai ikasleentzat, bai hemengo helduentzat lanjerosa zela pentsatuz.

Ados al zinen haiekin?

Zalantzan nintzen. Biekin ados nintzela uste dut. Ni Bordeleko ikasleen bulegoan nintzen, lehendakariorde; haiekin nintzen. Bestalde, pentsatzen nuen helduek bazekitela zertan ari ziren, jakintsuagoak zirela ni baino, eta aitortzen nien autoritatea. Orduko biltzarretan parte hartzen nuen; bietan. Azkenean, Bordelen zuzenean galdegin zidaten aldatzeko aldizkariaren izena, ez zezaten ikasle elkarrekin nahastu. Orduan atzeman du Ximunek xixta hori, *m-a n* bilakatzekoa. Anbiguetatea hor zen. Bordelen nirekin zeuden ikasleak kexatu ziren, eta erran zuten ez zutela deus egiteko aldizkari horretan.

Horren ondorioz sortu zen *Egia*?

Bai. Geroxeago, ordea. Aldizkari hura ez zen azkartu, baina; ez zuen indarrrik atzeman. *Embata*-k, aldiz, gero eta indar handiago lortu zuen. Eta iraun du. Gaur arte. Ez da gauza txikia. Uste dut bazirela puntu batzuk Bordelekoek onartzen

ez zituztenak: Hegoaldearekin hartu-emanak ukaitea, pentsatuz gerla bazela gibelean eta ondorioak bazirela. Haien-tzat, beldurgarria zen. Orduan hasi zen ETako istorioa ere. Ekintza txiki batzuekin hasi ziren, eta Bordelekoak beldurtu ziren. Haien arrazoiak bazituzten, ez dut erran nahi gaizki egin zutenik, baina uste dut beldur hori hor zela.

Gero, euskaldun gisa, Iparraldean ez zen oraino kontzien-tziarik-eta. Euskaldun jende gehienak baserrietan ziren. Ez ziren ia ateratzen, guti irakurtzen zuten. Eta irakurtzen zutena parrokiatik zetorren: *Herria*. Elizgizonena zen hura. Irakur-tzea ez zen guti, baina *Herria*-ko mamia... zena zen. Hegoal-dean bezala, Iparraldean ere Francoren aldekoa zen Eliza. Bazuten espiritu bat... orain *eskuindar hutsak* errango genieke. Ez zen euskaltzale askorik haien artean. Euskara medio bat zuten artaldea osatzeko eta haiendako aberastasun gehiago biltzeko. Sedukzio asko bazuten baserrietako jendeentzat. Dena haien inguruan moldatua zen: bataioak, ezkontzak, hi-letak, bizitzako pasarte guztiak. Ikasleak gaizki ikusiak ziren. Eta ikasleak ziren baserrietatik etorriak ere. Euskara, lehen, elizakoa zen. Orain, ez. Gure artean orain euskaraz ari gara, Ipar zein Hego, eta hori ekintza iraultzailea da.

Itzul gaitezen *Egia* aldizkarira.

Nire anaia Patxiren denborakoa zen. Hark hartu zuen al-dizkaria, beste lagun batzuekin. Jadanik, ikasleen artean ere egoera aldatua zen. Jendeak ez ziren berdinak. Nik denbora luzea egin dut ikasle giroetan ikasketa luzeak aukeratu ditu-dalakotz, izan ere, baina bertze askok ez.

Maleruski, luzea izan da niretzat –eta nire ondokoentzat– ikasketa denbora.

Hamar urte egin zenituen Bordelen.

Bai. Eta aspergarria nintzen. Hainbertze luzatzea horretan, ez zen normala ere. Ez zuten ikusten. Eta neu ez nintzen ohar-tzen zenbat denbora pasatzen nuen eta jendeak nardatzen ni-tuela. Embataren denboraz ari naiz. Bazkarietan-eta alaitasun

giroa onartzekoa zuten, baina, hortik aurrera, gehienek, ezer ez. Mintzaldi batzuk antolatu genituen Eugene Goienetxerekin-eta. Jende batzuk ekarri genituen zerbaiten ikasteko...

Ondo ezagutu al zenuen Eugene Goienetxe?

Bai. Bordelen irakasle zelarik ezagutu ere, emaztearekin-eta.

Haren ibilbidea argi-ilunez betea da.

Bai. Harentzat ere ez da erraz izan. Gerla denboran alemanekin-eta izandako harremanen ondorioak zailak izan zaizkio.

Kolaboa izatea leporatu zioten, nazien okupazioa eta II. Mundu Gerra bukatu ostean. Baita zigortu ere.

Bai. Baina hark ez zuen egin ezer bere kabuz. Manatu ziotena egin zuen.

«Espainiako Gerlak
oroitzapen txarrak ere
utzi zituen, eta jendeek
beldurra bazuten.
Hainbat jendekin
hitz egin nuen
Bordelen Enbatari
buruz, eta mesfidantza
nagusitu zen»

Zeinek manatu?

EAJk. Euskadiko gobernukoek. Elizgizonak ere horretan sartu ziren. Memento batzuetan nahi zuten bakeak egin alemanekin.

Naziekin bakea.

Bai. Eta gero, ordainarazi diote Goienetxeri. Sozialki, hark jaso zuen egurra. Haren familiarentzat ere ez da erraza izan, ezarri dituztelako beti aparte.

Gainera, espainiar batekin ezkondu zen, eta jendeek ez zuten hori ulertzen.

Garai hartan ba al zenuen kezka politikorik?

Segitu ditut batzuk: Laberie, Haran, Fagoaga... Lehenbizi bildu gara afaltzeko, eta hortik atera da Itsasuko Agiria,

1963ko Aberri Egunean, arbola landatu genuelarik Ximun Haranekin-eta. Pixkana, hala atera da ideia hori: euskaldun gisa izan zitekeela zerbait gure eremuetan.

Enbata mugimenduaz ari zara. Departamendu propioa euskararentzako, Iparraldearentzako, gerora zazpi herrialdeak batu eta Europan federatzeko. Hori zenuten aldarria.

Bai, baina Espainiako Gerlak oroitzapen txarrak ere utzi zituen, eta jendeek beldurra bazuten. Hainbat jenderekin hitz egin nuen Bordelen horri buruz, eta mesfidantza nagusitu zen.

Zergatik?

Ez nintzen gelditzen elizapean eta jende askorekin mintzatzten nintzen. Emazteentzat postura berezi bat bazuten, eta emazte gisa ez zen erraz.

Embatako lehendakariordea zinen, ordea; Enbatako diruzainaren ondokoa ere bai.

Lehendakariorde Embatan... bertako estatutuen arabera, emazte batek ezin zuelako lehendakari izan. Enbatan, berriz, jende guti zelakotz eta bulegoan norbait behar zutelakotz eman nuen izena. Nehor ez zelakotz. Ni nehor baino gehixeago nintzen. Politikaz ez nuen askorik ulertzen. Nahikoa lan banuen medikuntza eta etxeko kontuak ulertzearekin. Lazarorekin ezkontzeak aldaketa asko eragin zuen nire familian, eta ez zen erraza izan.

Hain zozoak ginen! Ez ginen biltzen emazte euskaldun gisa, erran dizut lehen. Sekula ez. Ez genuen usaiarik tabernetan ibiltzeko, hitz egiteko... Lotsa, gauzak norbere buruan argi ez sentitzea, beldurra... hor ziren. Ez da erraz izan. Ni baino okerrago egon dira beste asko, hala ere. Familia on batetik aterea nintzen, omen. Bakoitzak hartzen zuen ahal zuena, hezkuntza eta ohituretan, baina ez ginen gauza aliantzak sortzeko. Gero egin ditugu saio batzuk gehiago, Seaska muntatu dugularik. Helburu zehatz batekin. «Helburu hori

betetzen baldin badugu, jadanik bada zerbait», pentsatzen genuen. Dena aldatzea ezinezkoa zelako. Alemanekikoa, Espainiakoa, Vietnamgoa, Aljeriakoa... hainbeste gerla ukan dugu hemen! Eta Bordelen ezagututako gizon batzuk gerlan aritu ziren. Batzuk betirako hunkituta bueltatu ziren.

AFRIKA

Aita ere Aljerian utzi dugu lehen. Hura ere hunkitu zuen Afrikak. Zu ere bai?

Bai, noski. Aita Afrikan zen eta izan dira gauza anitz horren inguruan. Eta hori ez dut esplikatzen ahal oraingo edo lehen-go jendearekin. Horientzat, Afrika elefanteak da.

Zuretzat, zer da Afrika?

Afrika aita da. Eta medikuntza. Eta zazpigarren semea. 1972an joan nintzen lehen aldiz Boli Kostara. Aitak erraten zuen haurretatik bat heldu baldin bazen, eta nahi bazuen hara joan, haurrak berak behar zuela bidaia pagatu. Ez zuen nahi gu hara joatea. Urrun eta zail zelakotz. Eritasunengatik ere bai. Gure aita zuri bakarra zen bizi zen tokian. Bere haurrak nahi zituen salbu.

30 urterekin joan nintzen hara, beraz, jakin-minez. Ez nekien nolakoa zen hura. Geroztik, 1984an, aita hil zelarik, amak galdegin zidan joatea. Paperak egin, etxea saldu eta beste egin behar zen. Ehorzketak egin genituen, eta azken paperak lotu arte, zortzi-hamar aldiz izan naiz Boli Kostan. Han nintzelarik, medikuntza egitea galdegin zidaten. Ez nuen baimenik, baina goizero egiten nuen lana hango osasun etxean.

Eta zazpigarren semea?

Nouhou Diallo. Hango gazte bat da. Baionako etxean atxiki dut hamar urtez. Abokatu da egun, Baionan bertan;

euskaldun batekin ezkondua da eta bi haur dituzte. Ikasketak egiten lagunduko nionentz galdegin zidan behin. 18 urte zituen. Baxoa gainditzen bazuen, lagunduko niola erran nion. Eta gainditu zuen. Hala ekarri nuen hona, eta hala ikasi zuen dretxoa.

Etxekoez gain, Afrikako familia batzuetatik etorriak ere izan dira nire lagunetan. Mojetan ikasi nuen haiekin. Marie Louise Iriart da bat, esaterako. Anestesista bihurtu zen hura ere, ni bezala, eta elkarrekin egin genuen ikasbide osoa, Bordelen. Ezkondu, bi haur ukan eta utzi egin zion lan egiteari. Ez dakit zergatik.

Anestesista titulua lortu zenuenerako, zeuk ere bazenituen bi haur.

Bai. Parisera joan behar nuen azken azterketa egitera, eta Mikelekin, bigarren haurrarekin, joan nintzen trenean, bularra ematen bidean. Eta ukan dut titulua eta ukan dut haurra.

LEHEN SENARRA

Lazaro Arandia Irazusta zuten aita haurrok. Non ezagutu zenuten elkar?

Bordelera etorri zen errefuxiatuta. Soldadutza ez zuen egin nahi, omen, eta hala heldu zen Bordelera. Nigana etorri zen ez dakit nola, eta laguntza nahi zuen errefuxiatu paperen egiteko. Zigiluak behar zituen, baina nik ezin nuen halakorik lortu. Behar nuen atzeman 36ko gerla garaiko EAJko errefuxiatuen baimena, eta saiatu eta lortu nuen, azkenean, zigila ziezaioten papera, errefuxiatu estatusa jaso zezan. Nire lehen harremanak izan ziren EAJ ondokoekin.

Kontzienteki joan zinen haiengana?

Ez nekien EAJkoak zirenik. Zozoa nintzen! Embatan nengoen, lehendakariorde gisa. Mixel Burukoa zen lehendakaria.

Ezaguna nintzen. Uste dut Lazarok ez zuela baimena apezan bidez lortu nahi, Zabalo abadea han zenez... Hala, nigana jo zuen Amezketatik irtendako gizon hark. Eta Amezqueta toki galdu bat da, Ataun bezala. Bidea han bukatzen da. Txindokiren pareta hor da, eta pareta buruan sartzen da. Amezketako girorik ez zen hemen. Enetzat, Afrika baino urrunago zen orduan.

Oñati ere ezagutu nuen. Hango Maiztegi familiarengana igorri ninduten 14-15 urterekin, uda batez. Txokolategileak ziren. Sei seme zituzten, eta ezin nuen haiekin. Ama komandantea zen, autoritatea. Nahiko laster ohartu nintzen han ez nintzela egon behar. Amezqueta ez zen hobeagoa, baina senarra handik atera zen, eta bazen irekidura bat.

Zein urte zen lehen senarra ezagutu zenueneko?

1965a. Bordeleko azken urtea nuen. Ikasketa giroan, Lazaro oso urrun zen nigandik, baina euskara oso ona egiten zuela atzematen nuen, eta hori sedukzio bat izan zen niretzat. Hitzaren bidezko sedukzioa.

Urte horretan bertan izenpetu zenituen bestelako paper batzuk amezketar harekin.

Ezkondu egin ginen, bai. Sokoan. Piarres Lartzabal apezak ezkondu gintuen, ezkontza zibila Angelun egin ondotik. Seme bat ukan genuen eta gauzak martxan jarri ziren. 1966an lehen haurra, 1967an bigarrena, 1969an hirugarrena eta laugarrena geroztik.

Eta ikasketei eutsi zenien.

Bordeleko unibertsitatean ikasten nuen, eta hango ospitalean egiten nituen praktikak, goizetan. Ez nituen ikusten trabak eta ondorioak. Baziren, baina indarra banuen. Gaztea nintzen. Ahal nuen tenorean eta txokoan egiten nuen lo; zutik behar bazen, zutik. Gerlak ikusi eta bizi izan nituen, eta okerragoa ez zen. Ez nuen galderarik egiten. Bizi ginen; diru pixka bat bagenuen; aurrera! Ospitalean sari doblea banuen

anestesista izateagatik. Lan gogorra zen eta jendeek ez zuten hartzen. Horregatik ordaintzen zuten gehiago.

ITZULERA

Bordeletik itzuli aurretik lortu zenuen lana Baionan?

Lehenik, ordezkapen batzuk egin nituen. Gero, orduko Baionako auzapez Henri Greneten klinikan hasi nintzen lanean. Medikua zen, amaren anaiaren lankide eta laguna.

Haren bitartez lortu nuen lan hori. Bordelen ez nuen lanik bilatu; hona itzultzea hautatu nuen. Lanaren hartzea erabaki nuenean, bi haur banituen, eta ezinezkoa zitzaidan gauez eta igande eta besta egunez lana egitea. Orduan, amaren esku utzi nituen haurrak. Horregatik hautatu nuen amaren etxera itzultzea, Loredunara.

Laguntza hori ez nuen, bestenaz, inon jasotzen ahal. Eta laguntza gabe, ez nuen haurrik egiten ahal. Nik ekartzen nuen dirua etxera. Hautu bat izan zen.

«Lehenik, lana egitea zen nire helburua, autonomiaren, diruaren, ukaiteko. Lana ere maite nuen. Jendeen laguntzea osasunarentzat... Ez da edozein lan ere»

Euskal Herrira itzuli osteko lehen urteak nolakoak izan ziren zuretzat?

Lehenik, lana egitea zen nire helburua, autonomiaren, diruaren, ukaiteko. Lana ere maite nuen. Jendeen laguntzea haien osasunarentzat... Ez da edozein lan ere. Jendeak hartzen dituzu direnaren arabera, ez nahi duzunaren arabera. Gaixo dira, denetarik bada... Maite nuen, eta ikasi dut alde horretatik.

Errefuxiatuen gose greba izan zelarik gertatu da, adibidez: gizon bat heldu da klinikara, gaixorik; nire ahalak egiten ditut horren konpontzeko; eta erizaina heldu zait eta erran dit,

«horretaz arduratzen zara?»; «zerendako ez?», erantzun diot. Suprefeta zen! Eta, niretzat, beste edozein bezalakoxea zen. Hori izan da nire kodea beti, zin hipokratikoa.

Beste batean, Hazparneko auzapeza sendatu beharra gertatu zitzaidan. Abertzaleen artean oso gaizki ikusia zen denbora hartan. Eta hark zeukan beldur izugarria, nigana heldu zenean. Lasai egoteko erran nion. Lokartuko nuela bertze guztiak bezala, eta iratzarriko zela bertze guztiak bezala.

SEASKA

Hitz egin dezagun Seaskaz. Etxean bertan sortu zenuen Iparraldeko ikastolen lehen kimua. Nola gertatu zen?

Nik beti xerkatu nuen laguntza haurren zaintzeko. Haurrak txikiak zirelarik, erran bezala, amarengandik lortu nuen, baina haren gain ez nuen gehiegi kontatu behar. Beraz, nire haurrekin egoteko, hitz egiteko, zaintzeko norbait behar nuen aurkitu. Laguntzaile horien artetik lehena izan da Libe Goñi. Eustakio Mendizabal *Txikia*-k hitz egin zigun hari buruz, etxean, Baionako Polo Beyrisko Villa Espinaleko sukaldean.

Euskararen soka segitzea nahi nuen nire haurrentzat. Aipatu dudan Amezketa horretan familia erdia bazuten, eta bide batzuk xerkatzen nituen haurrei laguntzeko, euskara emateko. Norbait behar nuen horretarako etxean, eta, Eustakio etorri zen hartan, haurrak euskaraz hezteko norbait behar nuela erran nuen. Orduan aipatu zuen hark Donibane Lohizunen bazela neska bat, irakasle formakuntzarekin, lana egin nahi zuena eta lortzen ez zuena. Parisera joatear zela erantsi zuen. Neska horren bila joateko erran nion orduan senarrari. Hala etorri zen Libe gure etxera. Hala hitz egin genuen: ez nuen helburu garbirik, eta zaindaria bakarrik ez, irakasle bat, prestatutako norbait, nahi nuela erran nion; eta, ordaintzeko, hastapenean etxean egingo zituela lo eta jatorduak, eta egingo genituela paperak.

Hura ere ihes egina zen, Txikia bezala. Nola lortu zenizkioten paperak Goñiri?

Pauera joan ginen. Dena ez da bat-batean egiten ahal, eta pixkanaka hasi ginen. Nik deklaratu dut Libe Gizarte Segurantzarako *femme de service*. Ez zen Seaskarik artean, eta dena nire izenean jarri zen. Nik egin nuen tratua harekin. Umeak etxean eskolatzea zen lehen lana. Lagun batzuek, ikusi zutenean Baionan gure umeak euskaraz ari zirela ikasten, beren umeak ekartzerik ba ote zuten galdetu zuten. Onartu nuen, baina gure etxea ez zen egokia aldaketa haietarako, eta beste lokal bat atzematen saiatu ginen. Gero, beste lokal batera aldatu nahi genuen, eta, horretarako, enpresa edo elkarte bat behar zen, eta Seaska sortzea pentsatu genuen. Asurantzarentzat-eta. Bulego bat behar genuen. Neu izan nintzen lehendabiziko lehendakaria. Idazkaria eta diruzaina ere behar ziren. Manex Pagola eta Ramuntxo Kanblong ziren, hurrenez hurren. Haiek ez zuten haurrik, baina laguntzeko prestatu ziren. Denok frantses nazionalitatekoak behar genuen izan.

Nola deskribatuko zenuke Libe Goñi?

Pertsona inportante bat da. Hura ez balitz izan, segur izan zaitetz besteak ere ez zirela izanen.

Villa Espinaletik nora aldatu zineten lehenik?

Rue de Cordeliersera, Enbataren bulegoetara. Han ez zen tokirik aireen hartzeko, umeak lasai jolasteko, eta saiatu ginen beste lokal bat atzematen. Mixel Burukoa medikuaren bidez, haren kusiarekin, atzeman genuen lokal bat Miarritzen. Braoun, aireportuaren ondoan. Burukoaren kusiak asurantzetan egiten zuen lana, eta hark oso ondo moldatu zuen kontratua Seaskarentzat. Lehenbizi, lokalarentzat. Parrokiarena zen, Burukoa hura parrokiaren ordezkari baitzen.

Orduan ezarri zenioten Seaska izena elkarteari. Nondik dator izena?

Haurtxo txikia sehaskan dago... kanta entzun nuen behin Miarritzeko ezker paretan, Oldarraren jaialdi batean, eta abestia heldu zitzaidan burura elkarteari izena aukeratzeko orduan. Hala izan zen.

Zenbat ume zenituzten Braoun?

Sei-zortzi bat.

Zuk lanean segitzen zenuen.

Bai ba! Mandoak bezala. Anartean, diru pixka bat bildu behar zen, eta hasi nintzen lehendik ezagutzen nituen jendeak galdezka. Jean Etxeberri-Aintziart notarioa Baigorriin, Mixel Burukoa, Ximun Haran eta gehiago. Hilabetero Seaskari diru-laguntza bat emateko lotu nituen. Hala hasi ginen dirua biltzen.

Lokalaren bitartez, zeharka, Elizari lotuak ginen. Denbora horretan gauza anitz manatzen zuten, hezkuntzan bereziki, eta ezin zenien ihes egin. Botere faktiko bat ziren. Eskola publikoan, estatuarenean, ez zen fisik egiten ahal. Dena frantsesa zen. Ez zen beste aterabiderik; bi hautu ziren. Hirugarren hautua guhaurrek egitea zen, eta halaxe egin da. Gogoratzen naiz haurrentzako asurantzak bat behar zela,

«Seaskaren hastapenetan, dena frantsesa zen. Elizak anitz manatzen zuen, hezkuntzan bereziki, eta ezin zenien ihes egin. Eskola publikoan ez zen fisik egiten ahal. Hirugarren hautua guhaurrek egitea zen»

eta nire kolegioko zuzendariaren, moja baten, ikustera joan nintzela, jakiteko nola egiten zuten beren haurrentzat. Aholkulari izan genuen. Bidarraikoa zen serora, Gema izenarekin. Nire matematikako irakaslea izana. Gero, pilota federazioko burua zen Dominique Beautinearen anaia Patriceren ikustera joan nintzen. Miarritzen zen, eta asurantzak etxe bateko zuzendaria zen. Lazaro senarra pilotaria zen, eta erraz pasatu zen.

«Guhurrek egitea erabaki genuen». Hortxe iraultza.

Beste ildoetan ez zen sartzin ahal, erran dizut. Frantses eskola publikoekin ez zen egiten ahal; Elizakoekin ere zaila zen ofizialki egitea. Laguntzen zuten, baina pixka bat gordeka. Haur txiki haiek gero beraiek baliatuko zituztela pentsatzen zuten. Behin hasiz gero, eskola kristauei haurrok berreskuratzea beharbada zailagoa izanen zitzaizela pentsatu nuen, eta, anartean, zerbait egin ahal zela; gure arteko lokarriekin, beharbada, kapable izanen ginela beste zerbait aitzinatzeke, beste ikusmolde baten egiteko. Guhurrek.

Ama-eskolekin hasi zineten.

Sei urte pasatu ditugu egiazko eskola baten egiteko, bai; Lehen Mailara jauzi egiteko. Ordura arte, ama-eskola izan zen gurea. Sei urtera arte ez zelako obligaziorik haurrak eskolatzeke, eta horri esker izan genuelako ama-eskola irekitzeke modua. Lehen Mailarako haur euskaldunak hala lortu genituen, ama-eskolatik. Pazientzia behar zen.

Eta indarra, kontatzen ari zarenez.

Oso gaizki hartua izan zen hori. Emakume baten bizitzan ez zen normala halakorik egitea eta bizitzea. Normaltasun horretatik ateratzeko, eroa behar zen izan pixka bat. Erokeria, inkontzientzia... ezin dut erran zergatik egin dudan. Ez dakit. Psikoanalisi bat behar da, eta, horrekin ere, ez dakit jakinen ote nukeen. Eta guk egin genuena egitea ez da normala.

Nortaz ari zara 'guk' horrekin?

Emakume, ikasle, euskaldun, Ipar-Hego... hori dena. Ez da normala. Uste dut bide horretan garela. Anomalia garela. Mutazioa. Eta mutazioa ez da gogotik hartzen hasieran. Gehienek ez dute mutazioa maite.

Artaldea maiteagoa da.

Hori. Aitak-eta, familian, beti erran zidaten ez izateko artaldean, ez sartzeko itxitura horretan, ateratzeko hortik. Gero,

ateratzen zarelarik, gauzak ez dira errazak. Beti izan naiz hala. Itsasoan bezala, arraunean, lanean, medikuntzan eta familian. Familia bat ukaitea seinalerik hoberena baitzen orduan. Anomalia izanik ere –eta hor egote hutsarekin anomalia bilakatu nintzen–, gauza *normalak* egiten ahal zirela erakusten saiatu naiz beti. Nahi nuen erakutsi ere, hemengo jendeentzat, lan normala banuela, postura normalak banituela; ez nintzela eroa, ez nintzela militante hutsa; behar nituela gauzak neurtu. Horregatik, sartu naiz frantses giroko eskoletako sindikatuetan ere.

«Emakume, ikasle, euskaldun, Ipar-Hego... Guk egin genuena ez zen normala. Uste dut bide horretan garela. Anomalia garela; mutazioa. Eta mutazioa ez da gogotik hartzen hasieran. Gehienek ez dute mutazioa maite»

Mutazio eta estandar izan nahi zenuen aldi berean.

Bai. Hori izan da. Eta hor, nire hiru diplomek –anestesiologia, medikuntza psikologia eta landa eremuko medikuntza– garrantzi handia dute. Inportanteak dira tituluok. Ez ditut guztiak denbora berean lortu. 1966ko azaroan aurkeztu nuen doktore tesia. Nire lehen semea urte hartako maiatzean sortua da. 1967an sortu zen bigarren semea, eta handik bi hilabetera eskuratu nuen anestesia diploma. Orduan, interesgarria da datak-eta gurutzatzea. Landa eremuko medikuntza diploma 1976an eskuratu nuen, Toursen. Bide luzea dago haraino. Bosgarren semea Toursetik honako trenean bertan egin nuen ia. Idortasun eta berotasun urte txarrengatik izan zen, eta hatsanka etorri nintzen trenean.

A ze ibilerak!

Gizonek sekula ez diote esaten beren buruari gehiegi eman diotela lanari. Guk bai. Eta gero, elkarrizketak ematen ditugu superwoman garela errateko.

Seaskaren sorrerara itzuliz, nola gainditu zenuten hastapenetako aurkako jarrera?

Pixkanaka-pixkanaka egiten hasi ginen, fisik erran gabe, gordeka, publizitaterik egin gabe, eta indar pixka bat hartu genuen. Indar hori ikusi zutelarik, egiten ahal zela pentsatu zuten haur txikientzat, ama-ikastolentzat.

Hala gelditu da nahiko luzaz Ezpeletan. Denbora hartan bi eskola baziren han: Elizarena eta estatuarena. Hasi naiz pixka bat gurasoen biltzen, eta baditut bospasei haur; Ezpeletako serorak berehala ohartu dira haur horien galeraz; eta, hala, hasi dira negar egiten hango auzapezaren aurrean. Andre Darraidou zen auzapeza. Deitu dit eta erran dit bazirela problemak. Galdegin dit Ezpeletan ez egitea ama-eskola. Eta ez dugu egin ikastolarik han. Horrela pasatu da. Eta abertzalea zen Darraidou. Horrela pasatu da. Gero, pixkanaka, lotsa pixka bat sartu da, eta sartu dira ikastola baten irekitzera.

Ba ote liteke euskara aintzat hartzen ez duen abertzaletasunik?

Abertzaleak ziren herrietan ez zen errazago. Horregatik, herri batzuk luzaz egon dira ikastolarik gabe. Konfiantzarik ez zuten, beldurtzen ziren, lotsatzen ziren. Berezi, euskaldunak ziren herrietan. «Zerendako ezarriko ditugu ikastolak? Jadanik euskaldunak dira gure haurrak! Zer begiratzen du emazte horrek? Nondik heldu da guri errateko hori hobekia- go dela? Angelukoa da eta!», erraten zuten. Bazituzten aitza-kiak. Ez ziren ohartzen dena frantsesten ari zela. Horregatik, aldi zenbaitetan errazago zen kanpotar batzuekin lan egitea, ez eta abertzaleekin. Muga horiek ez zituzten. Ez da erraz izan. Hastapen urteez ari naiz. Ordukoaz dakit.

Izan zenituzten oztopoez aritzean, hala ere, estatuko hezkuntza sareko irakasleak kritikatu dituzu gehien.

Haien sindikatuekin, frantsesa baizik ez zuten ikusten, eta txarrenen artean txarrenak, sozialistak. Sindikatuetan nagusi

ziren, eta haiekin ez zen hitz egiten ahal kasik. Blokatuak ziren haien gogoetetan.

Testuinguru horretan, herriz herri ibili zinen, autoa hartuta, oztopoak gainditzeko konplize bila, ikastola berriak irekitzeko, irakasleak-eta lotzeko. Eta bazenituen beste ardura batzuk. Ez nolanhikoak, gainera.

Bertzeek ez zuten egin nahi, baina. Egia da lehen urratsak, lehenbiziko denboretan behintzat, nik egin ditudala. Bertzeek uzten ninduten erranez: «Zu familia on batetik heldu zara, eta ezagutzen dituzu jendeak. Lan on bat baduzu, eta landu behar duzu». Alde batetik, onartu nuen. Maitatua izateko desioagatik-edo. Uste dut haurtzarotik heldu dela hori. Ez da ulertzekoa bestenez, zerendako aritu nintzen lan horietan, baldintza horietan. Mementoan ez zara ohartzen, baina orain erran ahal dut haurtzarotik zetorkidala gauza horien egiteko indarra edo inkontzientzia. Nik ez nuen mugarik ikusten. Horretan bitxia nintzen. Hori ez zen normala.

Azaldu al dezakezu hori adibide batekin?

Mauleko etsenplua emanen dizut. Banuen izen bat: Roger Idiart abadea –hor da Eliza, beti ere-. Azkaindarra zen; hainbat pastoralen egilea. Joan naiz haren bila, jakin ez nondik hasi, eta jo dut Iruriko erretore etxera. Nehor ez zen han. Denbora hartan ez zen telefonorik ez ezer, eta Mauleko kolegiara joatea erabaki nuen, hari buruz galdetzeko. Jo dut Mauleko kolegioko atea, eta gizon bat heldu da. Idiartekin hitz egin nahi nuela erran nion. Ez zela han, zertarako behar nuen. Ikastola bat nahi nuela ireki, eta irakaslea behar nuela horretarako. Harritu zen gizon hura. Nor zen galdetu nion. «Deitzen naiz Gregoire Eppherre», erran zidan. Matematika-ko irakaslea zen; Altzürüküko familia ezagun bateko semea. Hasi ginen mintzatzen. Ordu batez-edo aritu ginen. Ikastola bat sortzeko zer behar nuen galdetu zidan. «Gurasoak haurrekin, tokia eta irakaslea», erantzun nion. Nolako irakaslea,

galdetu zidan. Zuberotarra behar zuela, nik. Bere ikasleetan beharbada norbait bazela erantzun zidan.

Margaita Rekaltez ari zen.

Bai. Hala, hartu nuen hitza Margaitarekin, eta Domin-txineko tabernan bildu ginen. Gaztea zen. Ez zuen baxoa pasatua, eta ez zuen irakasteko formakuntzarik ukan. Domin-txineko eskolan zaintzaile zegoen. Dena esplikatu nion, eta Zuberoan zuberotarra behar zela irakaslea. Hegoaldean hila-bete batzuez egotea proposatu nion, ikastola batean. Ez zuen ezetz erran. Legorretako etxe batean izan zen 1972an, inguruko ikastoletan ikasteko. Gurasoak Gregoire Eppherren bitartez bildu ziren. Hala abiatu zen Mauleko ama-eskola, 1973an. Ez Eliza eskola, ez estatu eskola, baizik eta guhaurrek eginiko eskola.

Gregoire Eppherre handik laster hil da, eta galera handia izan da enetzat. Gizon langilea zen egiazki. Ez zegoen Eliz eskolekin sobera ados.

Paradoxikoki, 36ko gerratik Iparraldera ihesi etorritako euskaldunen umeak ez, gerra hori irabazi zuen diktadorearen erregimenarengandik ihesean heldutako emakumeak izan ziren ikastolako lehen irakasleak.

Bai, *espainiarrak* izan ziren bi lehen irakasleak. Libe Arrangoitzeko ama-eskolara joan zen, eta Jone Forkada Baionan hasi zen haren ordez. Hona heldu zenerako, Jone ezkondua zen Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegi*-rekin. Belgikan egonak ziren. Handik etortzean ezagutu nuen. Senarra lehendik ezagutzen nuen.

«Mementoan ez zara ohartzen, baina orain erran ahal dut haurtzarotik zetorkidala egin nituenen egiteko indarra eta inkontzientzia. Nik ez nuen mugarik ikusten. Horretan bitxia nintzen. Hori ez zen normala»

Hirugarren ikastolan ezarri zenuten lehendabiziko irakasle frantsesa.

Bai. Donibane Lohizunen. Marikita Tanburin. Harentzat ez zen erraz lana. Jarri zen, hala ere, Seaskaren baldintzak onartuta.

Baldintzok hala moduzkoak ziren. Homologatu gabe zeuden ikastolak, eta ez zuten batere segurua etorkizuna. Erretreta saririk espero gabe aritu ziren.

Ez da erraza izan haientzat, ez. Aurrera segitu behar zen, baina; ez zen negar egiteko denbora. Gauza berria zen. Jendeekin harremanak zailak ziren. Gero, beste ikastola batzuen muntatzera saiatu ginen Donibane Garazin, Donapaleun... ahal genuen tokietan. Garazin, Bordeleko lagun batzuekin hasi nintzen: Marie Louise Iriart, Monique Celan... Moniqueren lau urteko semea autobusak jota hil zen. Izugarria izan zen. Donapaleun, Mixel Etxeberriekin-eta abiatu ginen.

Sare bateko hari gisa agertzen dira aipatu dituzun pertsona horiek denak. Seaskaren gaur egungo tapakiari eutsiko zion sarea josteko hastapen haietan, gehienak emakumeak zineten. Lehen aipatu duzu hor aliantzak sortzen entseatu zinetela.

Bai. Emazteak ez ziren sobera edo gehiegi usatuak gauzen egiteko. Ez bozkatzeko, ez lanean hartzeko, ez ezertarako. Orduan, ez zen erraz gauza horien galdegitea. Banekien bortxatzen nituela. Gogor atzematen nuen, baina, zerbait bururatu nahi duzularik, egin behar dira gauzak.

Zerendako sartu zaizkit gogo horiek buruan? Ez dakit. Orain, 3.500 haur. Aldaketa da! Pentsaten dut oraingo euskaldunak Neanderthal ildotik helduak garela. Bereziki, Amezketakoak. Neanderthal ez zen Homo Sapiensen ildo berekoa. Hala ere, nahastu ziren eta bizi izan ziren ber denboran luzaz. Neanderthalak desagertu dira, baina gure geneetan dira haien arrastoak, %5 inguru. Nik pentsatzen dut ildo horretatik

heldu naizela. Ni, eta beste batzuk. Hain gogorra izatea, hain koska izatea, nonbaitetik heldu da; bertzenaz, ez da ulertzekoa. Gure mendietan ez gara gaizki koska izate horretatik.

AMERIKANOAK

Koska izate horretan, Ameriketaraino zabaldu nahi izan zenuen Seaskaren sarea.

Ikastolentzat dirua bildu behar zen. Hastapenetik. Zozoa nintzen pixka bat, eta pentsatu nuen Ameriketara bazela dirua, bazirela euskaldunak, eta laguntza eska geniezaiekeela. Bakarrik joan nintzen lehenik, eta Mikel Muñoa eta Jokin Etxeberriarekin gero. Kanpaina baten egiteko, hemen zertan ari ginen, zer sistema nahi genuen azaltzeko. Irratietan mintzatu nintzen. Debruilatu nintzen, ahal nuen bezala, gauzen azaltzeko. Argazki batzuekin ere joan nintzen. Yann Trelle argazkilari bretoiak eginak ziren. Argazkiok eramane genituen, metrailetarekin ez ginela ibiltzen erakusteko. Hiru bat aste egin genituen Idahan, Nevadan, Kalifornian. Han abioia hartu eta Parisera heldu naizenerako, maletarik ez. Handik egun batzuetara agertu zen maleta. Barruan ziren paper eta argazkirik gabe. Norbaitek nahi zituen haiek.

Ameriketara, Laxalten etxean izan zinen.

Bai, Robertekin. Senide denak ez ziren pentsaera berekoak. Anaia bat Nevadako, Carson Cityko, kasino batean zen. Iru-di luke *western* batean nengoela. Beste mundu bat zen hura. 1972ko uda zen. Zaldiz ibili nintzen hango baserrietan, sekula hala ibili gabea nintzen arren. *Western*-etan bezala, erran dizut. Uretako eskia ere egin nuen han.

Eta ez zenuen diru askorik ekarri.

Fitsik ere ez. Zero dolar. Fama korritua zen. Franco hor zen. Eta amerikanoak harekin negoziotan ziren.

Euskaldunak ere bai?

Bai. Bertan jaiotakoen begietara, euskaldunak ez ziren amerikanoak. Euskaldunek, beraz, bazekiten posizio latz batean zeudela, eta denek baino gehiago egin behar zutela. Behar zuten erakutsi lan egiten zutela besteek bezala, eta Francok ez zuenez ikastolarik nahi, bazekiten ez zela lagundu behar, Iparraldean izanik ere. Ez nuen uste hain urrun joana zenik Francoren itzala, baina hala zen. Desberdin pentsatzea lanjerosa zen. Beti izan da eta segitzen du hala. Inkisizioaz geroztik ez da hainbeste aldatu. Hemen ere ez. Kultura horren oinordeko gara. Neu ere bai. Hori onartzen ez deno, ez da aldatzen ahal.

Urte haietako ibilian, beste izen bat ere irabazi zenuen: Claire zinena, Argitxu bihurtu zinen.

«Desberdin pentsatzea lanjerosa zen duela berrogei urte. Beti izan da eta segitzen du hala, Inkisizioaz geroztik ez da hainbeste aldatu. Hemen ere ez. Kultura horren oinordeko gara. Hori onartzen ez deno, ez da aldatzen ahal»

Bai. Lekeitoria, Oñatira egindako bidaietan, ez zuten Claire erraten ahal, eta zer esan nahi zuen galdetzen zidaten. *Argia* erran nahi zuela, eta, handia izateko asmorik ez nuenez, Argitxu. Hegoaldean sortua da, beraz, nire izen hori. Aurretik, Claire nintzen.

Ez, hori ez da erabat egia. Banuen beste izen bat aurretik: oso txikia nintzelarik, Karl komandantea gure etxean zelararik, bazuen laguntzaile bat, eta hark itsasontzi bat egin zi-

dan, belekin-eta. Itsasontzi horri *Kebia* izena ezarri zion. Nire izena galdetzen zidatelarik, «Claire Noblia» ez, «Kebia» erantzuten nuelako txiki-txikitan. Itsasontzi hura nire lehen oparia izan zen. Nire lehen izenarekin.

Naizen tokiaren arabera aldatzen da ene izena. Etxean, Claire naiz beti; ikastolaren munduan, aldiz, Argitxu; Clara

gutxi sartu da; Chiara ez, Chiara ez da pasatu. Izenena oso gai interesantea da. Badute eragina gudan. Izenak markatzen du.

HAURRAK

Izenak bakarrik ez, izanak ere markatzen du. Elkarrizketa zenbaitetan nabarmendu izan duzu zure erabakiek zure umeengan izandako eragina. Min ematen dizu horrek?

Bai. Uste dut oso markatua izan naizela, eta nire haurrak ere markatuak izan direla. Bordenetik hona itzultzean, haurrak ukaitea eta lanari eustea erabaki nuen, aurrerago erran bezala. Nire burua jotzen dut gerora etorri zenaren errudun. Niregatik etorri dira gauzak, beti izan dut barruraino sartuta errudun sentimendu hori. Beste guztiei barkatzen diezu, baina ezin zeure buruari barkatu...

Bi haur galdu ditut. Bat, azkena, sortzean. Sortu bezperan sentitu nuen ez zela mugitzen gehiago nire barruan. Banekien, aitortuz gero, ikerketetan-eta hasiko zirela, eta ez nuen ezer esan. Orduan, biharamunean, erditzea hasi zait, eta ukan dut haurra.

Hila.

Bai. Eta arrazoi bat bazen haur hori hiltzeko. Lehenagotik ohartua nintzen epilepsia moduko mugimenduak, krisi modukoak egiten zituela nire barruan. Hala gertatu zen. Sortu zelarik, ohartu dira malformazio bat bazela buruaren mikrozefalietan, eta ezin zela errekuiperatu. Orduan, ari izan naiz pentsaketan zerendako gertatu zen halakorik. Nire lanarekin lotua zen. Gasak erabiltzen nituen jendeak lotarazteko, eta egun guziz hartzen dituzularik gas horiek... Publikazio batzuk egin izan dira horri buruz, ingelesez, eta jakin dut bazirela ondorio txarrak. Tartean, malformazioak. Gasak erabili ahal ziren, beharbada, baina ez guk erabiltzen genituen bezala. Eta

anestesista munduan badira anitz gaixotu direnak. Orduan, pentsatu dut: seinale gogorra da, baina jakin behar duzu ez duzula ildo horretan jarraitu behar lanean. Horregatik, pasatu dut azterketa bat Frantziako Administrazioan, osasun sisteman, lana lortzeko. Behar nuelakotz. Bizia nahi baldin banuen pixka bat luzatu, behar nuelako aldatu. 1982an ukan dut lana. Landetan ukan nuen lehen postua.

Eta bigarren semearen galera?

Handik hamasei urtera, 19 urte zituela, bere burua hil zuen Ortzik. Ez da goxoa. Ez nuen uste gertatuko zenik. Iruditzen zitzaidan nire ahal guztiak egin nituela nire haurrentzat. Gaizki iruditu ere. Haur bat galdu dut, beharbada, neketasunak sartuak zirela, eta ez dut aski lagundu. Ez nintzen libre harentzat, ez aski libre. Pena handia ukan dut horretan. Ez da pasatua. Ni hil arte ez da pasatuko. Egina delarik, egina da.

Bitxia da: bigarren senarra, Manex Goienetxe, hil da mendietan, eta harekin ukan ditudan bi haurrak ere hilak dira. Zerendako nire familiako adar hori kendu da? Ez dakit. Neanderthalek irauten dute gehiago. Manex ere ez zen gaizki gene horietan. Burugogorra zuen. Egin zituen lanak ez lituzke egingo bestenaz. Anitz lagundu zuen Donibane Lohizunen ikastola muntatzeko. Alde horretarik ezagutu ginen.

Biziaren barnean ibiltzeko nire makilak izan dira semeak, baina ez nituen behartu behar, utzi behar nituen bakean. Azkenean, ez dute arras ongi hartu egin dudana. Hala gertatu da. Bortxadura bezala hartu dute. Ni nintzen haiekin, ni nintzen haien erreferentzia, eta bortxatzen nituen gauza batzuk bizitzen, haiei galdegin gabe.

Baina hori etxe guztietan gertatzen da, ala?

Bai, baina nik erantzukizun hori sentitzen nuen, eta ez nekien zer zen on eta zer txar. Ez nekien segur. Anitzetan, zalantzan egon naiz. Nire izateko manierak ez dira beti on izan.

On, txar... kontzeptu elizkoiak dira.

Bai. Elizako kontuak anitz sartu ziren garai batean, eta nire espirituak moldatu dute. Nahi ala ez, bortxatu naute. Beharrik, aitona hori ukan dut. Jules Ferryren –Frantziako hezkuntza legeen asmatzailea– eskolako errieta zuen aita, eta ez zuen Eliza onartzen.

Orduko giroa, baina, horrelakoa zen. Jarraitu behar zen. Zer egiten ahal duzu, neska gazte bat zarelarik, pixka bat galduta Bordelen... Gure zazpi probintzietako herrian ibiltzen zarelarik, ez duzu dena ulertzen. Nik, behintzat, ez nuen nausitzen. Eta zailtasun horiek sentitu nituelarik, pentsatu nuen nire haurrentzat ez nituela nahi, eta nahi nituen lagundu ezagutzen beren herria, mintzaira. Egin dudana ez dute hainbeste onartu, baina, azkenean. Ez ditugu guretzat egiten haurrak. Alde horretatik, Seaska egitea bortxadura bat ere izan da gure ondokoentzat; irakaskuntza berri bat egitea, Jules Ferryren eta seroren sistemen aurrean.

«Haur bat galdu dut, beharbada, neketasunak sartuak zirela, eta ez dut aski lagundu. Ez nintzen libre harentzat, ez aski libre. Pena handia ukan dut horretan. Ez da pasatua. Ni hil arte ez da pasatuko. Egina delarik, egina da»

Bortxadura baten aurkako bortxadura, esan nahi duzu?

Bai. Baina dena ez da nausitzen ahal. Hala iruditzen zait.

Eskola bera ez al da bortxaduraren erakundea, egun ulertzen dugun eran?

Bai, bai. Hartzen dituzu 4-5-6-7 urteko haur batzuk, gela batean sartzen dituzu, denak eserita, eta hor zortzi orduan egotera bortxatzen dituzu, kantineko ordua kontuan hartu gabe, egun guziz... Ez dut uste gure hauren gorputzak eta espirituak horretarako eginak direnik.

Ezin dira basa utzi, baina sistema ez da erraza. Horregatik, Seaskan sistemak nahi genituen aldatu pixka bat. Ikertu genituen Montessori, Maud Mannoni eta beste, denak, jakiteko nola ikusten zuten besteek hezkuntza eta nola egin zitekeen. Jules Ferryk ezarri zuen derrigorrezko eskola sei urtetik landa. Sei urtera arte, libro zen, eta guk 3-4-5 urteko haurrak ere eskoletan ezarri ditugu. Hori oso bitxi atzeman dut. Ongi da alde batetik, beharbada, baina dudan izan daiteke ere. Guk zerendako ezarri ditugu sei urteak baino lehenago?

Euskara ezartzeko zirrikitia hortxe zegoelako?

Bai, baina uste dut lotua dela emakumeen istorioarekin ere. Emakumeek ez dituzte haurrak zaintzen ahal, ez diete erakusten ahal, eta hamar bat gurasoren artean norbait hartzen dute sei urtetik beherako haurrak zaintzeko. Ongi pentsatu behar da zer gertatzen den epe horretan.

Eredu pedagogikoa aipatu duzu. Euskaraz zein erdaraz, hori ere ezin ahantzizkoa da. Ahantzi egiten ote dugu?

Ez dugu inkestarik lehengo haurrak eta oraingoak eskolatik nola atera diren alderatzeko. Hizkuntza eta hezkuntza, dena hartu behar da kontuan, eta uste dut hor ez dugula dena nausitzen. Ez hizkuntzan eta ez hezkuntzan. Nire pentsatzeko manera da, erabat subjektiboa.

Nik ikusi dudana da oso gaizki pasatu dela niretzat. Haur bat galdu dut hemeretzi urterekin, eta bere ikasketa lerro osoa egin zuen euskaraz eta gure ikastoletan. Pasatu dudanak markatu nau, eta ez dut erraten ahal gauza hori ondo den ala ez. Sobera gogorra izan da niretzat. Nire semeare-naren gisako istorio gehiago ere izan dira. Hil dira batzuk –mutikoak gehienak–, eta nik ez nuen onartzen ahal hori. Ez da erraz izan.

Osozik, ikastola guztietan dena hartuz, beste ikusteko manera bat izaten ahal da. Ez dira gauza errazak. Ez naiz aholku emateko gai. Bakoitzak bere bidea badu, ona, goxoa ala ez. Hala ere, besteekin lotua da. Sozialak gara osoki. Ikastolatik

irten eta sartu direlarik frantses giroetan, nire umeentzat ez da batere ongi pasatu eskola denboretan. Gogorra izan da haientzat. Trufatzen zitzaizkien, ez zutelakotz frantsesez ongi egiten, halakoren seme izateagatik.

AGUR, SEASKA

Semearen galera baino urte dezente lehenago utzi zenuen Seaskako lehendakaritza, hala ere.

Bai. 1975ean utzi nuen. Bigarren senarrarekin ezkondu nintzelarik izan zen. Langilea, irakaslea, zen Manex Seaskan, eta ez nuen haren nagusia izan nahi. Guraso bezala segitu nuen nik elkartean. Gaur arte.

Jean-Pierre Seilliezek hartu zuen zure lekukoa.

Hartu-eman oso onak ukan nituen harekin. Lau aldiz lokartu nuen kirofanoan haren emaztea, eta lokarri sendoa sortu zuen horrek gure artean. Frantseseko irakaslea zen; emaztea portugesa zuen. Hiriburun bizi zen, baina ez zen bertakoa izatez. Nire ondoren hura ezarri zen lehendakari Seaskan, eta oso gaizki hartu zuten batzuek, ikastoletan egiazko euskara ez zela erakusten eta beste erraten.

Ikastolak Euskal Herritik kanpo ere ezartzeko proiektu bat egin zenuten bion artean.

Bai. Pauen eta Oloroen ireki genituen. Baina ikastolarik ez zutela behar esanda, ahal guztiak egin zituzten *egiazko euskaldunek* proiektua aitzinera joan ez zedin. Eta Seaska barnean ere kritika asko izan da, Jean-Pierre sobera frantsesa zela erranda. Nire ustez, arrazismoaren erroetatik hurbil zen kritika hori, eta lehena izan nintzen Jean-Pierreren defenditzeko. Irakaskuntzan esperientzia ederra zuen ordurako, eta euskara askok baino hobekiago ezagutzen zuen. Bazter ezarri zuten, eta pena handia hartu zuen. Neuk ere bai.

Seaska uzteko zure erabakian izan al zuten eraginik halako jarrerek ere?

Nekatua nintzelakotz utzi nuen, pentsatzen dut. Ez nintzen ados jende zenbaitekin. Aipatu dudan arrazismo hori sentitu nuen zenbaitetan. Ezin nuen onartu. Euskaldunek, denek, irekiagoak izan behar genuke, nire ustez, baina haiek ez zuten hori ikusten. Haiek *sortzez euskaldunak* ziren. Ni, aldiz, ez nintzen hain trebe euskararen hitz egiteko. Jean-Pierre Seilliez ere ez, eta sentitzen nuen baztertasun hori. Hastapenetik sentitu ere.

Ezkondu naizelarik ere, Lazaroren amak negar egin zuen. Haien euskara ez nuelakotz, beti izan naiz frantsesa. Seaska

«Nik ezin nuen denean aritu, baina beste batzuk erakar nitzakeen hainbat ekimenetara. Ikastolen sorrerak kultur giro bat ere sustatu du. Giro hori hasia zen, Oldarra eta antzeko taldeekin. Bazirenekin osatu, eta espazioa bete da»

egin dudalarik, jendeek pentsatzen zuten normal eta erraz zela niretzat halako lanak egitea. Nekatua nintzen, beraz, eta Manex sartu zen Seaskan. Dibortziatu nintzen Lazaroz, eta Manexekin ezarri nintzen. Ezterenzubikoa zen, *odol garbikoa*, eta pentsatu nuen aita ona izango zela semeentzat. Nire ahalak egin nituen jarraitzeko bidea harekin, baina ez zuen sinesten egiazki nire aha-lerin guztiak egiten nituenik. Fraide egona zen, eta bloka-

tuta zegoen dibortziatu batekin ezkontzeagatik. Sobera zen harentzat. Alde batetik, nire errua izan da harekin ezkontzea deliberatu naizelarik.

Denaren erruak ezin du zurea izan.

Nik hala sentitu dut. Sartu zen Seaskan, eta orduan utzi nuen lehendakaritza. Ez nintzen ikusten nagusi gisa harentzat. Utzi nuen, eta nire postuaren hartzeko inor ez zen gai.

Beldurgarriegia zen euskaldun *sortzez garbientzako*. Azkenean, Seilliezen esku geratu zen. Onartu zuen. Ez zuen dena neurtu, baina, nire ustez. Eta oso gaizki pasatu zuen. Gaiztoak izan ziren harekin. Etxeko leihoetara tiroka aritu zitzaizkion. Ez dut barkatzen ahal halakorik.

BESTE PROIEKTU BATZUK

Asko mugitu zaitu adiskidetasunak?

Bai. Laguntasunik gabe ez litzateke deus egiten ahal. Bakarrik ezin da urrun joan inora.

Lagun handietako bat izan zenuen Jean-Louis Maitia.

Hura ere hila. Eta bai, hura ere lagun handia. Gazte denboran ezagutu genuen elkar. Ezterenzubikoa zen, Manex bezala. Oso lagun zintzoa izan zen, alde guztietatik. Nire anaia Patxi-rekin oso lotua. Elkarren sorreran, 1977an, elkarrekin ginen, eta han egin zuen lana. Geroago, Seaskako lehendakari izan zelarik, askotan izan zen Parisen Hezkuntza Ministerioko jendearekin hitz egiteko eta akordioak sinatzeko. Jean-Pierre bezala, lan asko egin zuen hark ere. Bide sakonak segitu zituzten biek. Jean-Louisek ez zuen depresiorik egin, baina infartoa egin zuen, eta gazteegi hil zen.

Seaskaren eta Elkarren sorreran bakarrik ez: Sokoaren, Gure Irratia bultzatu zuen Entzun Ikus elkartearen, GFAM Lurra laborari elkartearen hastapenetan ere ageri da zure izena. Saltsa askotan zinen.

Gehiegitan. Nire fama baliatzen nuen besteei errateko interresgarria zela sail hori. Nik ezin nuen denean aritu, baina beste batzuk erakar nitzakeen.

Ikastolen sorrerak kultur giro bat ere sustatu du. Giro hori hasia zen lehendik, Oldarra eta antzeko taldeekin. Bazirenekin osatu, eta espazioa bete da. Elkar Iparraldean sortu

zen, Hegoaldean ezinezkoa zelako. Ni adiskidea nintzen Jean-Louis Maitiarekin, eta hala sartu nintzen hor ere.

Eta nondik ateratzen zenuen denbora?

Ez nuen denborarik. Dosierrak egin behar ziren, eta, bat hartzen zenuelarik, beste guztiak hor uzten zenituen. Egia da saltsa askotan aritu naizela. Baita medikuntza arloan ere. Frantziako Emakume Medikuen Elkartean ere bai. Administrazio kontseilua Parisen biltzen zen, eta hara ere joaten nintzen.

2000n sortu zenuen azken elkartea, Bakea Bai izenekoa.

Manifestazio baten ondotik gertatu zen. Baionan debekatu zuten mobilizazioen bat, eta hemengo abertzale batzuk deliberatu ziren bidea hartzera, Miarritzera joateko oinez eta han egiteko manifestazioa. Orduan, hasi da borroka bat harriekin, Angeluko plazan-eta. 1914ko Gerlako hilen monumentuaren kontra hasi ziren harrika. Pentsatu nuen ezinezkoa zela halakoak egitea, eta elkarte baten sortzea deliberatu nuen. Hamar bat pertsona bildu nituen etxean. Hara ere azaldu zen bat, bertan hitz egiten zenaren berri jaso eta besteei jakinarazteko. Beti dira halako espioiak mugimendu berri orotan. Elkartea sortu genuen. Proiektuari eutsi genion. Dirua biltzeko ekintza batzuk egitea ere pentsatu genuen.

Unescon ere izan zinen.

Bai, Parisen. Bakearen Karta eredu baten bila. Esan zidaten ez zela halakorik, nehork ez zuela pentsatu halakoetan. Giza Eskubideen Karta bada, baina bakearenik ez. Baionara itzultzeko trena hartu nuelarik, hasi nintzen bakearen manamenduak prestatzen. Hamar. Sinpleak. Gure ondoko biltzarrean aurkeztu nituen, eta idatzi zen dekalogo hori. Gure elkartera heldu nahi zuenak onartu behar zuen hori.

Eta heldu dira?

Zerbait egin dugularik, etorri dira. 2005ean eta 2007an festibal bana antolatu genuen, Bake Hitzordua izenarekin, eta

berrehun bat pertsona hurbildu ziren. Baina ez dugu festibalekin segitu. Lan asko eskatzen dute, eta ni gaixotu egin nintzen. Gero, beste bide batzuk hartu dituzte beste mugimendu batzuek, preso jendeak-eta. Izan dira beste elkarte batzuk. Nik ez dut maite kolektiboa.

Presoen kolektiboaz ari al zara?

Kolektibo orori buruz ari naiz. Badira presoen kolektiboak, badira emakumeenak, badira bakearen aldekoenak, badira mota askotakoak. Niretzat, kolektiboak eskapatzeko sistema bat dira, lotsagarriak. Ez duzu inor bereizten hor. Ulertzen dut beharrezkoak izan daitezkeela zenbait egoeratan, baina ez dut konfiantzarik. Ni edo nirekin izan diren jende batzuk ez gara kolektibo batean sartuko. Kolektiboa, zenbaitetan, pantaila gisa erabiltzen da norbere erantzukizunak saihesteko. Nahiago dut elkarte bat, bulego batekin eta pertsona batzuekin, dena agerian izateko.

Bakea Bai geldirik dago. Noiztik?

2007tik. Bake hitzarmenetik. Lotan dago, ez da desegina.

Bakea Bai lotan utzi eta gutxira, euskara ofiziala izan artean bakerik ez zela izanen adierazi zenuen. Ez zinen oso baikor ageri orduan bake prozesuari buruz.

Egiazko bakearen eskuratzeko ez nintzen baikor, ez. Enetzat, pertsonen eskubideen onartaraztetik pasatzen da bakea, eta hizkuntz eskubideak hor sartzen dira. Hizkuntzak ez direlarik ofizialak, ez da baketzen ahal. Eta ez naiz ari hemengo

«Niretzat, kolektiboak eskapatzeko sistema bat dira, lotsagarriak. Ez duzu inor bereizten hor. Beharrezkoak izan daitezke zenbait egoeratan, baina ez dut konfiantzarik. Nahiago dut elkarte bat, dena agerian izateko»

hizkuntzei buruz soilik. Parisen menpeko irletan-eta, gauza bera. Zergatik nahi dute beti gizonek hizkuntzak zapaldu? Lehenik zapaldu, hil, eta nahi duten hizkuntza inposatu; besterik ez dute egin. Sistema hori hasi da aspalditik. Akademia guztiak horretarako eginak izan dira.

GIZA ESKUBIDEAK

Giza eskubideen aipamena ez da berria zugar. Euskaldunon hizkuntz eskubideak giza eskubideen parametroetan ezartzearena ere ez. Halaxe egin zenuen, Seaskaren sorrera beretik, euskara Europako hizkuntza zaharrena ote deneko eztabaida alde batera utzita.

Etxean ikasi dut hori. Afrikako herriak ezagutu ditut aitarien eta aita pontekoaren bidez; baita deskolonizazioa ere. Herriak, jendeak, deskolonizatu dira Alemaniako Gerlaren ondotik aurrera, eta denbora hartu du bide horrek. Hortik etorri da ene burura: «Zerendako ez dira deskolonizatuko euskaldunak ere?». Ez baita normala frantsesa baizik ez izatea, edo espainol hutsa izatea. Denbora berean, emakumeen nortasunaren jarraitzeko eta onartzeko denbora ere bazen, eta, orduan, denak batean etorri dira.

Emakumeen eskubideen aldeko mugimenduak ere segitu dituzu?

Frantziako Emakume Medikuen Elkartean sartu naiz, lankideak non eta zertan ari ziren jakiteko, zer pentsatzen zuten jakiteko. Elkarte horretako administrazio kontseiluan sartu nintzen, Parisera joaten nintzen, eta kontent nintzen han izateaz. Eta hor ere konturatu nintzen bazirela denetarik. Hor ikasi dut emakumeek eskubide batzuk bazituztela eta gero eta gehixeago sartu naiz mugimendu horretan. Hemen, Baionan bertan, baziren talde batzuk...

Zein ziren talde horiek?

Lehenik, ez zuten izenik ere. Kolektiboa zen. Poloko gazte-txean izenik gabe biltzen ginen. Tartean, orain Baionako auzapeza den Jean Rene Etxegarairen emazte ohia, Françoise Borde abokatua. Emakumeak geure ofizioetan nola bizi ginen ikusteko biltzen ginen. Orain anitz aipatzen den gaia, jazarpen sexualarena, aipatua izan zen orduan. Ez zen garaia oraindik horren azaltzeko, baina, eta ez genuen agertu.

Bazen jazarpena, baina.

Noski! Irratian entzun berri dut emakume mediku batzuek erran dutela sekulako istorioak bazirela kliniketan, ospitale-tan... Bagenekien, baina orduan ez genuen horretan sakondu. Sobera goiz zen. Ez ginen ausartzen. Sobera sartuak ginen giro horretan. Beldurra bagenuen. Nik, bederen, banuen. Lanaren galtzeko. Eta, beraz, isiltasuna.

Eta denek bazenuten esperientzia hori?

Baietz errango nuke, ez zela medikuntzan bakarrik agertzen hori. Uste dut urrundik heldu dela istorio hori. Oso urrundik. Kontuan hartu behar da zer nolako hartu-emanak ukan ditugun gure aita eta aitonekin, eta hortik heldu dela sumisioa, apaltasuna eta isiltasuna. Beharbada ez genuen sexual konturik izan haiekin, baina sumisioa ikasi dugu. Eta hala gelditu da. Etxean ez genuen hitz egiteko eskubiderik. Oroitzen naiz: etxean platerak ekartzen ahal nituen, baina ez nuen bozik eta ez nuen hitz egiten ahal. Horrela zen. Usaiak. Erabat transbertsala da hori. Gero, gauza anitz aipatzen ahal da, baina bilkura haiei ez genien segidarik eman. 1985eko kontuak dira horiek. Seaskako lehendakari-tza utzia nuen aspaldi.

Seaskan ere sumisoak ote zineten?

Aurrehistoriatik, Erdi Arotik, hezkuntza emakumeen esku egon da. Gauzak aldatu dira pixka bat, baina, Frantses

Iraultzaren ondotik. Emakumeak pixka bat kanporatuak izan dira egitura horretatik, eta gizonek hartu dute beren gain. Ez da egun batez egin aldaketa. Jules Ferry nire etsai

«Ohartu nintzen laguntzaile gisa izaten ahal zirenak, egiazki, etsaiak zirela.

Funtsezko etsaiak. Jende haiek emakumeen aurkako ziren. Ez gintuzten onartzen»

handienak izan zuen eraginik horretan ere. Askotan erran izan dut: eskolen izenak aldatuko direlarik Jules Ferryren izena kentzeko, orduan aldatuko dira gauzak. Frantziako eskolak École Jules Ferry deitzen direno, erran nahi du ez dela deus aldatu. Jules Ferry... zorrak baditugu harentzat. Leitu ditut haren eta besteren lanak, jakiteko nola gertatu diren emakumeen kanporatzeak eta. Medikuntzan ere, antzekoa gertatu zen. Horrek erran nahi du emakume gisa ez dugula aski indar eman botere horien atxikitzeko. Badi-ra arrazoiak, ene ustez. Aitatxik *La parfaite* deitzen zidan. Ezin zenuen hitz bat bestea baino gorago esan. Zure lehen urteak horrela pasatzen dituzularik, beste manera batzuetatik atera dira gauzak. Ukan ditut ahalak egiteko. Hartu ditut. Jules Ferry... Kolonizatutako eremuetako biztanleek ez zuten arimarik. Hil zitzaketen. Piztiatzat zituzten. Eta barkamena zuten beti aukeran. Emazteek ere ez dugu arimarik izan. Hala pasatu da.

Misogino askorekin egin al duzu topo zure ibilbidean?

Bai. Gizon anitz jeloskor ziren. Jendeak horrela ziren, ez zen haien falta. Gizartea, ohiturak, haien botere sistema, halakoxeak ziren. Eta, hor, elizgizonak baziren. Piarres Lartzabal eta Gregoire Eppherre irekiagoak ziren, baina beste batzuk... Nire txokoan geldituta ere, sobera libro nintzen haientzat. Emaztea etxerako ikusten zuten, ez gu ibiltzen ginen bezala ibiltzeko. Ez da goxoa izan. Orain ez da apaiz gehiago egiten hemen, eta lasaiago egon ahalko gara.

Hemengo euskaltzaleen artean desberdintasun anitz badira. Iparraldean bertan. Ez da urrun joan behar desberdintasun horiek aurkitzeko. Hegoaldean berdin gertatuko dela pentsatzen dut. Ezagunak diren jende horietako batzuk, santuak bailiran jarri ditugun arren, ez dira santu enetzat. Usu esaten dugu nor maite dugun, baina maite ez ditugunak aztertzea ere interesgarria izan daiteke.

Zuk nor maite zenuen?

Jende guti. Ez nuen konfiantzarik jendeekin. Ohartu nintzen laguntzaile gisa izaten ahal zirenak, egiazki, etsaiak zirela. Funtsezko etsaiak. Jende haiek emakumeen aurkako ziren. Ez gintuzten onartzen. Akademia hartzen duzularik, emakume guti duzu. Hala ere, erraten da euskara eta hizkuntzak pasatu direla ondoko belaunaldiei emakumeen bitartez. Baina aipatzeko eta onartzeko emakumeak guti dira. Nire maiteak dira, adibidez: Libe Goñi, Marie Louise Iriart, Marie Madeleine Lafforgue, Ghislaine eta Julien Diharce, Eliane Balabriga, Mixel Etxeberri, Jokin Etxeberria, Iker Gallastegi, Mikel Muñoa, Jean Hiriart, Jean-Louis Maitia, Jean-Pierre Seilliez, Maggy Nicholson, Yann Trelu, Jeanne eta Louise Daguerre eta bertze anitz...

BILAKAERA POLITIKOA

Hitz egin dezagun zure jardun politikoaz. Enbataren hautagai izan zinen lehenik, 1967an, aurrerago esan bezala. Handik urteetara, 1989an, Henri Greneten zerrendatan aurkeztu zinen Baionako Kontseilura.

Hor ez nintzen partidu batean. Sartu nintzen Greneten bidez, ezagutzen nuelakotz, klinikan eta lanean hartzen ninduelakotz berekin. Semeak galdegin zidan. Berak sufritu zuen aparte izatea eskoletan. «Ama, zerendako ez zara sartzten Baionako Kontseiluan, erakusteko normala zarela?», galdetu

zidan. Saiatuko nintzela erran nion. Bestalde, beldur nintzen: lan gehiago izanen zen niretzat; Baionako Kontseilua ez zen erraz gauzen egiteko.

Zeuk proposatu zenuen zeure burua, orduan?

Bai. Joan nintzen Grenetengana. Bere bulegoan nintzen, eta diotsot: «Nagusi, badatoz bozak, eta nahi baduzu nire auzoko emazte mediku bat, ados naiz zurekin joateko».

«Abertzale batzuek traiziotzat hartu zuten ni Henri Greneten zerrendan aurkeztea. Hala sentitu dut. Dena ukan nahi zuten, uste dut. Sobera presatuak ziren independentzia lortzeko, baina tarteko urratsak izaten ahal dira»

Pentsatuko zuela erran zidan. Ezetz erantzungo zidala uste nuen, baina baietz erran zuen. Ez berehala. Bi-hiru aste pasatu ziren, eta erantzunik jaso gabe nintzen. Semeak galdetu zidan ea zer gertatzen zen. Joan nintzen berriro Grenetengana ea zer pentsatu zuen galdezka, eta zerrendan nintzela erantzun zidan. Ez nekien. 1989an zen hura. Orduan, abertzale batzuek jakin zutelarik sartu nintzela zerrenda hartan, ez dizut erraten zer entzun nituen.

Traiziotzat hartu zuten?

Nik hala sentitu dut. Lehenik, emakume bat nintzen, kasik bakarrik. Uste dut ez zela normala haientzat horrelako zerrenda batean sartzea. Lagunek ez zuten onartzen nire erabakia. Hala sentitu nuen, eta ez zen lehen aldia hala sentitzen nintzena. Betitik sentitu ditut halakoak. Bordelen nengoela ere, Embatako estatutueta jasota zegoen emazte batek ezin zuela lehendakari izan, erran dizut lehen.

Dena ukan nahi zuten, uste dut. Sobera presatuak ziren independentzia lortzeko, baina tarteko urratsak izaten ahal dira. Henri Greneti buruz idatz daiteke eskuindarra zela. Alde batetik, bazen, baina bestetik, ez. Framazona zen.

Lagun asko galdu al zenuen erabaki horren ondorioz?

Lagunekin ez nuen kontaktzen ahal. Pentsatu nuen onartzen ez bazuten ez zirela ene lagunak. Jende oso gutirekin kontatu ahal nuen. Iparraldekoekin oso zaila zen. Horrela zen dena.

Eta zerrendan aurkeztu zinen.

Bai. Zerbaiten egiten saiatzea erabaki nuen. Herriko lokal batean, hutsik, Baionan ikastola bat irekitzea lortu genuen, lehen aldiz. Anitz zen. Oihana ikastola Angelutik Baionara ekarrarazi genuen. Ez zen gauza tipia Baionako jendeentzat. Nahiko kontent nintzen hori lortzearekin.

Ximun Haran etorri zitzaidan, EAJn sartzeko proposatze-
ra. Lehenik nagusiari aipatu behar niola erantzun nion. Hala, joan naiz Greneten ikustera eta aipatzen diot EAJk nahi lukeela ni sartzea partiduan. «Ez duzu haien beharrik ukan Baionako Kontseiluan egoteko», erran zidan. Orduan, ez nintzen EAJn sartu. Eta segitu nuen lanean.

Egun batean, Hezkuntza ministroari, François Bayrouri, egin genion harrera Herriko Etxean. Bitartekari lana egin nuen Seaskakoek ministroarekin bilera egin ahal izan zeza-
ten. Ez zen bilera ofiziala izanen, baina lotu genuen. Kontseiluko pertsona batek, baina, boikotatu egin zuen, eta Baionako areto nagusia itxi zuen, segurtasunaren izenean. Hala, bilera egin zen, antzoki aitzineko aretoan. Hala gertatu zen. Bayrouren bisita horretatik aurrera sakondu zen ikastolako irakasleen estatusa ziurtatzeko bidean. Hortik izan da nire lanik gehiena.

Nola hartu zenuen Kontseiluko kidearen boikot jarrera?

Kolera handia etorri zitzaidan hortik, eta dimisioa eman nuen azkenean. Kolera horretatik abiatuta. Normalki, Kontseiluan bost urtez egon behar nuen. Ukan nuen okasio txiki bat, Frantziako Sari Humanitario Nagusia eman zidatenean, eta baliatu nuen. Auzapezaren semeak, Jean Grenetek, eman behar zidan sariaren domina, Herriko Etxean, Kontseiluan

hala galdegin zidatelako. Onartu nuen, eta dimisioa bertan ematea erabaki nuen. Hitzaldi txiki bat preparatu nuen. Auzapezari nire eskerrak bihurtu behar nizkion, eta nire hitzaldia ematen hasi nintzen: «Enperadorea zerbitzatu ostean, ezin dut haren kumea zerbitzatu».

Entzun dutelarik hori, bukatu zen dena. Suprefeta eskapatu zen; xanpaina gorde zuten; pertsona inportante guztiek ihes egin zuten. Izugarrizko eskandalua izan zen. Banekien, beharbada, ez nuela arras ongi jokatu, baina oso gaizki pasatu zen. 1995eko urtarrilean izan zen hura. Geroztik, ez nintzen gehiago Kontseiluan.

Garai bertsuan egin zuen bere buruaz beste Ortzi semeak.

Bai. Bi hilabeteren buruan. Ez da lotua aurrekoarekin, baina nire buruak egin du lotura bi kontuon artean. Kulpabilizazio izugarria banuen, eta ez zait erraza egin hortik ateratzea. Oso gaizki pasatu zen hori. Inkisizioaren sisteman sartu nintzen berriz. Dimisio ekitaldi haren ondotik punitua izan nintzela pentsatu nuen. Buruak lan asko egiten du. Ez da sinestekoa. Pixkanaka, atera nintzen zulo horretatik. Istereoktomia bat egin zidaten. Etxera sartu nintzenean, beste haurrak ere izugarrizko kolpea jasoak ziren, oso lotuak zirelako Ortzirekin. Gaizki pasatu dute. Ni ez nintzen ohartzten, baina. Neure penarekin nintzen. Ahal zuten bezala atera dira, baina uste dut hunkituak izan direla anitz. Gero, seme gehiena, Aitor, Baionako Kontseiluan sartu zen. EAJn sartzea deliberatu zuen.

Zeu ere sartu zinen EAJn.

Memento horietan, bai. Semearen laguntzeko, ahal nuen neurrian.

Eta EAJn ere izan zenuen arazorik.

Bai, eta kexatu naiz. Partiduko batzuek semea kanporatu nahi zuten, eta ez nintzen ados. Hasi dira istorio batzuk erranez, oraindik ez dakit argi zer zen zehazki leporatzen ziotena. Ez zuten epaitegietara jo. Dena azpitik egin zuten. Donibane

Lohizuneko jende batzuekin, batez ere, oso gaizki pasatu da. Semeak utzi zuen alderdia, eta nik hartu nuen Ipar Buru Batzako buruzagitza.

Alderdiak ez maitatzeko, askotxo sartu zinen Eusko Alderdi Jeltzalean.

Egia da. Pentsatzen nuena gertatu zen: partidu batean sartzen zarelarik, badira istorioak, hartu-eman gogorak eta beste. Ez nien barkatzen, eta nire ahalak egin nituen beren aurka. Baina sobera gogorra zen enetzat, eta, azkenean, utzi nuen. Astero Bilbora joan behar zen. Hangoentzat, politika tresna bat zen. Eta tresnak gauza ederrentzako ere erabil daitezke, baina ez ninduten konbentzitu. Iparraldera etortzean, Hegoaldeko EAJko batzuk *Frantziara* datoz.

Urte eta erdi inguru egingo nuen IBBn. Hala ere, hemen banituen hartu-eman ez sobera gaiztoak. Gero, Aitor sartu da EA Eusko Alkartasunan, eta neu ere bai, lehen bezala, haren atzetik. Bertan naiz orain. Boza badut EAren biltzar nagusietan, eta boz bat boz bat da. Zergatik gelditu naizen bertan? Europako mailan sartzen delakotz. Beti izan naiz Europako herri txikien arteko loturen aldekoa, elkartasun sentimenduaren aldekoa. EAJn ez nuen halakorik sentitzen.

«EAn naiz orain, Europako mailan sartzen delakotz. Beti izan naiz Europako herri txikien arteko loturen aldekoa, elkartasun sentimenduaren aldekoa. EAJn ez nuen halakorik sentitzen»

Zer zen alderdietatik gustatzen ez zitzaizuna?

Beldurtzen nintzen. Haiekin ez nuen konfiantzarik. Ezta sindikatuekin ere. Pentsatzen nuen pixka bat elizgizonak bezala zirela, dogmetan sartzen zirela, eta hori ez zen ene ikusteko moldea.

ETAekin ere aspaldi galdu omen zenuen konfiantza. Seas-karen sorreraz ari zinela, ETaren sortzaileetako bat aipatu duzu: Txillardegi. Non ezagutu zenuen?

Lau lagun ziren: Txillardegi, Julen Madariaga, Eneko Irigarai eta Benito del Valle. Euskal Herritik kanporatuak izan ziren, eta Bordelera etorri ziren, nire ikasle pisura. Hala ezagutu nituen haiek. 1962an izango zen. Teilatu bat behar zuten memento batez. Nire gela eman nuen. Hilabete-edo egin zuten bertan. Aspertzen ziren, eta egun batez atera nahi zutela erran zidaten. Ospitalean jai eguna hartu, nire bi zaldiko autoa hartu eta Saint-Émilion herrira joatea proposatu nien. Hura zen ardoaren Meka. Joan ginen. Ardoz bapo etorri ginen bueltan.

Ahal genuen bezala moldatu ginen. Ez nuen deus galdeztzen. Ez ziren hain ongi ere. Saiatu ziren beste aterabide baten atzematen, eta Bordeletik Belgikara joateko prestatu ziren. Han ezkondu ziren, uste dut, Jone eta Txillardegi. Madariaga ezkondua zen ordurako.

Etxeko sukaldean Libe Goñiren izena eman zizun Eustakio Mendizabal Txikia, berriz, ETAko buru militar karismatikoenetakoa bihurtu zen.

Ez nekien deus horri buruz. Ez nintzen hor. ETAkoek ez zuten asko hitz egiten, eta nik nahiago nuen ezer ez jakin. Lazarok nire kotxea hartzen zuen, erranez edo ez erranez, eta haserretzen nintzen. Nik behar nuen kotxea lanerako.

Errefuxiatuen mediku lanetan aritu zinela aipatua duzu, gose greba egin zutenean.

Bai. Gose grebena errefuxiatuen ildo bat zen, eta aritu nintzen mediku lanean. Baziren urte batzuk lanean ari nintzela euskal giroan, eta normala iruditu zitzaidan grebalarien ikustera eta laguntzera joatea. Ez nuen gogoeta politiko sakonik egin, baina ez nuen ulertzen zergatik zen zapaldua jende hura.

Politika mailan oso guti sartu nintzen. Nire familian ez zuten nahi halakorik, alemanen denborako istorio horien

ondorioz. Urrundik heldu zitzaidan jarrera hori. Grebala-riak nahi nituen lagundu, baina. Eskubideak bazituzten, giza eskubide kontua zen. Bertze mediku batzuk heldu zirelarik –Pierre Pradier anestesista miarriztarra izan zen ezagunena–, utzi nuen. Alde batetik, nahi nuen senarra lagundu errefuxiatuen arloan lagunduz.

Onartzen ez dudana biolentzia da. Jendeen hiltzea, kolpatzea, ezin dut onartu. Nire bizi osoa izan delako, ogibideagatik, jendearen sendatzeko eta laguntzeko. Horregatik, ohartu nintzelarik nik artatzen nituenak ez zirela errefuxiatuak bakarrik, baizik eta segitzen zutela bonbak ezartzen-eta, aldentzen hasi nintzen.

ETAko beste historiko bat ere oso gertukoa izan zenuen. Txomin Iturbe Abasoloz ari naiz.

Txomin Aljerian hil zutelarik, oso gogorra izan zen. Laguna zen, asko maite nuen. Ikastolan zituen haurrak, eta bertan izaten zen, guraso bezala. Dirua biltzen zelarik, eta dirua bankura eramateko-eta, bizkartzain lanak egiten zizkidan. Han zen beti, laguntzen, gertu. Hemen gertatu zenaren eredutzat daukat. Hil egin zuten. Hemen ehizatu egin dira batzuk. Hasiz *Txikia*-rekin.

«Onartzen ez dudana biolentzia da. Jendeen hiltzea, kolpatzea, ezin dut onartu. Nire bizi osoa izan delako, ogibideagatik, jendearen sendatzeko eta laguntzeko»

Orain biolentziarik gabe omen gaude.

Bai, ofizialki, baina denek badakite zu eta ni oraintxe hemen gaudela. Denek begiratzen dute. Zenbat aldiz erran didaten niri ez ote naizen beldur Bakea Bairen izenean Bake Hitzordua jaialdiaren egiteko; abertzaleek, beharbada, autoa erreko zidatela, kontra izango nituela... Frantses batzuek erraten zidaten hori. Eta ez da halakorik gertatu, baina izan

dira zenbait keinu-eta, eta ondoan dituzunak mintzen dira. Baztertu naute.

Noizko kontuak dira horiek?

2000 urtetik goitikoak, batez ere, bakearen aldeko elkartearen harira. Oso gordeka gertatzen zen. Gerlak pasatuak dira, beharbada beste bat sortuko da, baina ez ditut gauzak onartu.

Baikor al zara Bakegileen kontuarekin?

Egin behar da, baina arrakasta ukanen duenik errateko, ni ez naiz segur. Egin ditugu gure ahalak alde horretatik, erakusteko bide hori hartu behar zela, denbora hartan ez zirelako oraingo mugimenduak.

ETA gelditzeak ere lagunduko zuen.

Jakina. Bakea Bairekin hasi ginenean ez zen halako girorik, batere ez.

GERLAK

***Gerla* hitza askotan aipatu duzu elkarrizketan zehar.**

Nire ikasle garaian Aljeriako gerla bazen, eta euskaldunen-tzat oso gogorra izan zen. Gizonak gerletan sartu dira, eta emakumeak ez. Bordelen ezagututako gizonetako batzuk Aljerian ibiliak ziren, aurrerago erran dut. Torturak-eta ikusi zituzten, eta ezin zuten horrekin. Armadan zaren denboran sumisioan sartzen zarelarik, ikusten duzuna ikusten edo egiten duzu. Guk ez dugu hori ezagutu.

Enbata politikoaren sortzea –Itsasuko Agiria eta beste– izan da garrantzitsua euskaldunon historian, Monzonekin-eta. Denbora berean, baina, Aljeriako eta Vietnamgo gerlak hor ziren. Horregatik, Itsasuko Agiriaren bigarren alea agertu zelarik, zioen Euskal Herria herri independentea dela, baina Europa mailan. Hor marka handia izan zen, gerla horien

ondorioz. Deskolonizazioa ez zen oraino, baizik egiazko gerla. Hainbeste gauza izan dira garai hartan... Uste dut bi aldeak badirela bai gure mugimenduen azaltzeko, bai euskaldun gisa agertzeko. Baina euskaldunek ez zuten aski indarririk Iparraldean autonomiaren ukaiteko. Oraindik ere ez da aipatzen ahal independentzia. Horregatik, autonomia eskainia izan zen Europako federazioan. Enbataren proposamena oso inportantea zen, enetzat, alde horretarik.

Telesforo Monzon.

Oso gutxi ezagutu nuen. Ez nintzen haren mundukoa. Aristokratik ziren. Hala heziak izan ziren, eta hala uste zuten.

Hura eta beste asko 36ko gerraren ondorioz ezarri ziren Iparraldean. Aljeriakoaren arrastoa ere hor zen. Seaskaren sorrera garaian euskaldunek ez omen zuten halako beharrik ikusten. Gerlekin lotzen al duzu hori ere?

Euskaldunek frantsestu nahi zuten, beren buruak homologatu. Gerletatik ateratzen ziren, eta ez zuten gehiago jasaten ahal. Aljeriako gerlan hiru urtez egon zirenek ikusi zuten arabiar jendeak haien sisteman sartzeko hil zirela, eta beldur ziren hemen halako gerletan sartzeko. Espainiako Gerrakoek berdin: ez zuten haien haurrentzat halako gauzarik ikusi nahi. Gehienek eskola frantsesetan ezarriak zituzten beren haurrak, Donibane Lohizunen bereziki, kristau eskoletan. Haien umeak frantses izatea nahi zutelakotz.

Errepublikazale ziren Espainiako Gerrarekin etorritako haietako anitz, monarkiaren aurkako. Eta abertzale gisa definitzen ziren askok ez zuten hizkuntza ardatz gisa ulertzen. Gaztelaniadunak ziren, eta gaizki hartzen zuten euskaraz egiten zelarik. Hizkuntza bakoitzak pentsatzeko eta adierazteko bere modua dakar, eta, hezkuntza sistema euskaldundu artean, Hegoaldean gaztelera eta Iparraldean frantses ezkolatu gara. Ez da erraz biren edo hiruren lotzeko eta jendeen onartzeko. Aldi berean, baina, xantza bat ere bada desberdintasun horiek edukitzea gure auzoetan, gure gorputzetan,

gure muinetan. Hartu behar da xantza hori, ez da utzi behar pasatzen. Horregatik, on da gure artean hitz egitea, gauzen egitea, aliantzen sortzea.

Ni egon nintzen pixka bat jendeekin. Heletan, bereziki. Arbelbidetarren etxean. Hitz egiteko. Zer egiten ahal zen, zer pentsatzen zuten jakiteko, eta ez zuten deus ikusten.

Eskola euskaldun baten sorrera ez zuten egingarri ikusten?

Beldurragatik zen, nik uste. Beldurra ez duzu manatzen buruan sartu duzularik. Eta haien ildoetatik ateratzen ez zen bide bat ez zen sinestekoa. Euskaraz zerbait egin nahi baldin bazenuen, haustura bat zenekarren. Eta nork nahi du haustura bat ukan?

Giza eskubideak aldarrikatzen segitzen duzu.

Bai. Giza eskubideak ez dira erraz ikertzen, ezagutzen eta onartzen. Jendeek, lehen, ez zuten hain barnetik sentitzen. Itsasuko Agiri garaian ere, autonomia nahi zuen anitzek, baina jainkoan sinesten zen, ez eta pertsonen eskubideetan. Europa federal baten pentsatzea ere ez zen orain bezain ondo sartua buruetan. Gerletatik ateratzen ginen. Eta Europako sistema bakeari buruz asmatua izan da, ekonomia kontuak ere sartzen diren arren. Gerletan gara oraino. Jendeak milioika hil dira azken gerla horietan. Ez da sinestekoa gizonak zeinen basak izan diren jendeen hiltzeko. Abereek ez dute halakorik egiten. Nik ez dut ulertzen. Baina, hala ere, hala pasatu da. 🌹